

LUND UNIVERSITY

DemokratT : regional demokrati och ny informationsteknologi

Sundström, Mikael

1999

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Sundström, M. (1999). *DemokratT : regional demokrati och ny informationsteknologi*. (Skrifter utgivna vid Statsvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet). Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. <http://www.svet.lu.se/Projekt/Regionprojektet/Pdf-rapporter/DemokratT.pdf>

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Skrifter utgivna vid Statsvetenskapliga institutionen vid
Lunds universitet

Department of Political Science
Lund University

DEMOKRAIT
Regional demokrati och
ny informationsteknologi

Mikael Sundström

Distribution: Statsvetenskapliga institutionen, Lund

Mikael Sundström är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet.

© Statsvetenskapliga institutionen Lunds universitet
Grafisk form: PROSE DESIGN & GRAFIK
Tryck: Reprintcentralen
Lund 1999
ISBN 91-88306-15-1

Innehåll

Informationsteknologi och demokrati med fokus på två svenska regioner 7

Introduktion 7

Demokrati och informationsteknologi 8

Begreppsliga problem 8

Vad är informationsteknologi? 9

Vad är demokrati? 11

Utveckling av informationsteknologiska projekt – en grundläggande modell 13

Den demokratiska målsättningen 15

Modellen och den fortsatta analysen 16

Två kompletterande utvärderingar 17

Introduktion 17

Den processuella utvärderingen 17

Den demokratiska utvärderingen 18

Demokrati och kommunikation 21

Introduktion 21

Demokratisk teori, information och kommunikation 21

Kunskap och förståelse 22

Rationell-kritisk debatt 24

Deltagande 25

Representation och ansvarighet 27

Demokratioptimerade informationsmönster 29

I-teknologier under luppen 31

De inkluderade teknologierna 31

Grundläggande websidor (html) 31

Bulletin Boards 32

Chat 34

Browser-baserad databasåtkomst (bbd) 35

Informationsteknologi och realiserbar demokratisk potential 37

Arketyrisk informationsteknologi och empirisk verklighet 38

Två län i IT-världen – från teori till empiri 39

Introduktion 39

Sökmål 39

En kort utflykt utanför Internet: Projekt Pericles 40

På Internet 41

En kort not om Landstingsförbundets ”Dialogprojekt” 43

Skåne 43

Regionförbundet Kalmar 47

Avslutande diskussion 51

Noter 55

Källor 60

I Informationsteknologi och demokrati med fokus på två svenska regioner

Introduktion

Senare delen av 1990-talet har kännetecknats av stark expansion inom det informationsteknologiska området. "Internet" har blivit en dagligt använd glosa, och stor energi och mycken möda har lagts ned av både den privata och offentliga sektorn att ge sig till kända "på nätet". Samhällsföljderna av detta nya medium är ännu något oklara, vilket är ett växande bekymmer, inte minst för samhällsplanerare. Detta arbete har som uppgift att understödja/analysera regionalt utvecklande av IT-projekt med demokratiska undertoner, med särskilt empiriskt fokus på två svenska regioner (Kalmar och Skåne). För att ett sådant arbete skall bli alls användbart, måste ett ramverk för förståelse av kopplingarna mellan IT och demokrati byggas upp, så att vi har något att relatera den empiriska verkligheten med. Ett sådant ramverk är också nödvändigt när man överväger informationsteknologiska strategival. Arbetets första inledande del försöker bringa någon reda bland begreppen vi kommer att intressera oss för. Därefter diskuteras i allmänna termer vilka komponenter som bör ingå när man utvecklar IT-projekt – det blir ju senare intressant att notera vilken utsträckning sådana komponenter verkligen förekommer empiriskt. Den viktiga kopplingen mellan demokrati och IT ges av förståeliga skäl ganska mycket utrymme. Förståelsen av denna koppling bör ju vara vägledande både för den empiriska undersökningen i detta arbete, och för beslutsfattare som har att utvärdera olika IT-projekt. Ett par befintliga teknologier läggs under luppen för att exemplifiera hur man empiriskt kan använda det uppmålade "kopplingsdonet". Efter denna ganska utförliga teoretiska och metodologiska del blickar vi ut i IT-verkligheten 1998. Innan vi tittar närmare på Kalmar och Skåne, ställer vi in fokus på några internationella projekt som antingen har implementerat intressanta IT-

lösningar, eller på annat sätt kan tjäna som lämpliga jämförelseobjekt när vi återvänder till hemmaplan. Slutligen kontrollerar vi lite noggrannare hur IT-situationen ser ut i de båda länen, och vad som ligger på planeringsborden.

Demokrati och informationsteknologi

Demokrati förutsätter kommunikation. Informationsteknologi underlättar kommunikation. Dessa två meningar sammanfattar kärvt det variabelpar som så ivrigt åberopas när det hävdas att det stundande informationssamhället kommer att innebära en gyllene ålder för demokratin. När Thomas Hylland Eriksen skriver om de tänkbara konsekvenserna av ”Internet”, får vi till exempel reda på att ”[det] mest uppenbara, och minst kontroversiella, är att Internet kommer att få en *oerhört demokratiserande* verkan då det gäller tillägnande av information. Istället för att pracka orsakssammanhang på oskäligen medborgare, erbjuder nätet medborgarna att själva skapa sammanhangen. *Var medborgare sin mosaik av mening*”. (Eriksen: 108, kursiveringarna är Eriksens egna).¹ Förenklingen är slående, och allmänt förekommande. Det mest frapperande är hur lite teoretiskt kött på benen många av IT-entusiasterna, liksom deras IT-dystopiska motparter i debatten, har skaffat sig (se t.ex. Johansson: 104). Variabelparet *demokrati är komplext* samt *kommunikation är komplext*, skulle med en liknande banalisering innebära att det inte ens är lönt att fundera över konsekvenserna...

Det finns anledning att kontinuerligt utvärdera teknik, inte bara informationsteknik, för att, med en variant av Richard E. Scloves ord, utröna deras sociala betydelse och kompatibilitet med demokratiskt grundläggande värden. (Sclove: 198). Att kasta fram svävande generaliseringar om komplex teknologi är helt enkelt inte tillräckligt.

Begreppsliga problem

För att vi skall kunna genomföra en meningsfull analys av de demokratiska aspekterna av informationsteknologi, måste vi naturligtvis först reda ut dels vad vi egentligen menar med informationsteknologi,

dels vilka demokratiska aspekter vi ämnar leta efter – frågeställningar som tyvärr är sorgligt eftersatta i en ”Eriksensk” typ av generaliserande debatt. Båda termerna lämnar mycket övrigt att önska i fråga om klarhet och stringens. Medan *demokrati* har haft årtusenden på sig för att uppnå dagens nivå av oklarhet, är termen *informationsteknologi* ännu knappast torr bakom öronen, men har detta till trots uppnått en imponerande status som begrepslig förvirrare.

Vi kommer i det närmaste först att intressera oss för begreppet informationsteknologi (IT), medan den huvudsakliga diskussionen om demokrati återfinns senare i arbetet.

Vad är informationsteknologi?

Informationsteknologi är ett sällsynt urvattnat begrepp. Att kunna stämpla olika projekt såsom varande IT-relaterade, IT-baserade, IT-gynnande etc. verkar vara ett självändamål så starkt att man många gånger har overseende med, eller rent av uppmuntrar, termens luddiga mening. Den enda säkra skiljelinjen man kan skönja, verkar vara att IT måste vara dator-baserad i någon mening. Redan detta är misstänkt, eftersom telefonen, kopian, ja rent av den stackars förtrampade blyertspennan givetvis också borde ingå i den informations-teknologiska skaran.

Ibland ”preciseras” IT närmare med att det måste vara utrustning som ingår i ”nätverk”, eller är behövlig för att kunna ”komma ut på Internet”. Det är inte otroligt att den slappa användningen av just termen *Internet*, är en av de faktorer som grumlat till definitionen av IT till den grad att den knappast går att nyttja, utom som slogan där den åsyftar modernitet, framtidstro och utveckling, medan traditionella informationsbärare relegeras till ålderdomlighet, bakåtsträvande och allmänt förlegade koncept och idéer. Howard Rheingolds sunda definition av termen Internet visar tydligt på svårigheten att använda den analytiskt: ”[Internet är] en informell term som betecknar de löst sammankopplade nätverk som använder datorbaserad kommunikationsteknologi för att sammanlänka människor runt om i världen i en publik diskussion” (Kurland & Egan: 388, *förf. övers.*).

Ett stort bekymmer är att den konstgjorda skiljelinjen mellan ”IT”

och traditionella informationsbärare många gånger gör oss mindre benägna att integrera detta sloganiserade nya, moderna medium, med traditionella lösningar. Istället särkopplas olika IT-projekt från övriga verksamheter för att på något obestämt sätt möjliggöra kvantum-språng rakt in i framtiden. IT-kommissionen har alldeles korrekt ventilerat oro för kortsiktigheten, och ad hoc mässigheten i många IT-satsningar (SOU 1998:19. s 5). Allmänna riktlinjer för informationshantering som uppmärksammar "IT" på ett iögonfallande sätt, och framför allt ger konceptet en särställning i förhållande till "övrig" informationsverksamhet måste utsättas för särskilt kritisk granskning.

Så vad är då IT egentligen? Det rimligaste är att låta IT innefatta hela skalan av informationsbärande teknologier, och helt enkelt vägra acceptera någon vagt formulerad digital gräns. Detta beslut tydliggör raskt omöjligheten att försöka utnyttja "IT" som analysobjekt. Vi får istället välja ut ett antal relevanta informationsteknologier och undersöka dem utifrån deras unika förutsättningar för att kunna komma vidare.

Detta arbete sysslar med IT och demokrati. Även om informationsteknologiska system mycket väl kan ha demokratiska (och icke-demokratiska) konsekvenser även i andra kontexter än de här studerade, kommer fokus att ligga på informationsteknologier som den enskilde medborgaren lätt kan få personlig kontakt med.

Detta förutsätter två ting: dels att utrustningen som krävs är förhållandevis billig, dels att gränssnittet är så pass lättbegripligt att en otränad användare har reella möjligheter att använda sig av det. Internets stora förtjänst är att den stora uppslutningen kring gemensamma kommunikationsprotokoll har lett till en tydlig kommodisering av både hård- och mjukvara till datorer. Ovanpå denna bas av protokoll som utgör Internet, hittar vi flera olika informationsteknologier. Det var dock inte tillkomsten av e-post som intresserade människor för Internet. Inte heller var det den nakna möjligheten att leta material i databaser (FTP, Gopher, CGI- och java-kopplade databaser), diskussionsgrupperna, eller ens "chatten". Alla dessa teknologier förekom i någon form i många år utan att göra något större väsen av sig. Istället var det skapandet av HTML (Hypertext Markup Language) som blev startskottet för den explosionsartade intresseökningen. HTML tillät ett lättfattligt gränssnitt (hyperlänkar), som inte krävde central planering. "Browsersn"

blev, och är, den samlande programvaran för kommunikation över Internet. Som sådan har den i sin tur blivit en bas för olika informationsteknologier, och det är, med ett undantag (e-post), endast informationsteknologier direkt åtkomliga via den standardiserade Browsern som kommer att hamna under luppen. Med denna begränsning fångar vi just teknologier som är distributiva via standardiserade och relativt billiga datorer, som nyttjar standardiserad nätverksutrustning (modem, ISDN, nätverkskort mm), och som använder billig (i vissa fall helt kostnadsfri) standardprogramvara. "IT" blir då, när termen används i detta arbete, ett samlande namn för just denna typ av kommunikationsteknologiska lösningar.

Förutom rent HTML-material så kan man nu direkt från Browsern komma åt länkade databaser, koppla sig till nyhetsgrupper, chatta (= flervägs textkommunikation i realtid) och, i de flesta fall, hantera sitt e-post konto, inklusive möjligheten att prenumerera på och läsa elektroniska nyhetsbrev. Alla dessa kommunikationsformer kommer i en arketypisk form att innefattas när vi undersöker demokratiska aspekter och potential. Det kommer att förutsättas att intresserade organisationer och myndigheter har tekniska resurser att etablera informationstjänster som utnyttjar dessa teknologier.

Vad är demokrati?

"IT" är en besvärlig term, mycket beroende på att den inte är genomtänkt och konsistent. Demokrati å andra sidan är en genomglad term, och den begreppsliga förvirringen beror mer på att olika filosofiska skolor givit den olika, men för det mesta synnerligen genomtänkta, betydelser (se t.ex. Gölstam: 50 pp, Ejvegård: 51 pp). Vi kommer i detta arbete att i huvudsak luta oss på demokratiska tänkare som representerar en huvudfåra inom liberal-demokratisk teori (om de alls tar ställning för ett specifikt system, och inte bara är idéhistoriskt redogörande). Eftersom vi ju letar efter kommunikativa komponenter inom demokrati kan det vara bra att i även i någon mån inventera kommunikationsteoretisk litteratur, för att se hur den kompletterar det demokratiska kärnmaterialet som alltså baseras på demokratiteoretiska alster.

Eftersom arbetets fokus är två regioner i Sverige, kan det vara bra att redan här poängtera att föga ansträngning kommer att ägnas teorier vars paradigmatiska bild av demokrati markant skiljer sig från det rådande systemets grundtankar. Detta betyder givetvis inte att vi inte kan utforska möjligheter till ökad direktdemokrati, t.ex. Vi tar oss ett relativt luftigt svängrum, och så länge de studerade koncepten i vid mening är teoretiskt kompatibla med den filosofiska och ideologiska basen för den svenska demokratin, behöver de inte skäras bort. Däremot faller, med denna avgränsning, stora delar av socialistisk demokrati samt snävt "elitdemokratiskt" förfäktande på detta sätt bort.

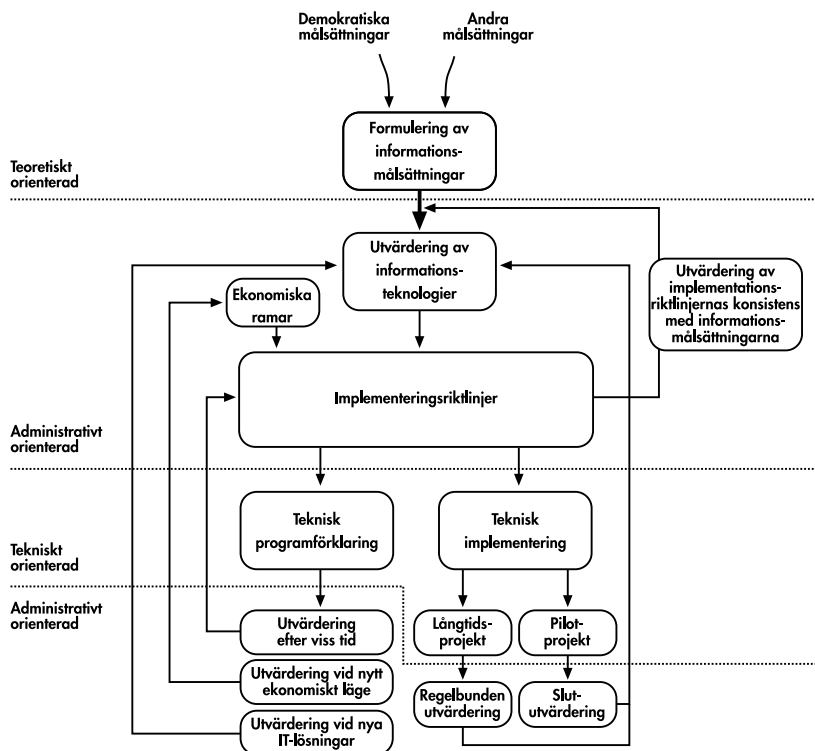
För säkerhets skull kanske det bör särskilt påpekas att avgränsningen inte är normativ i mening att vi uppfattar den ena eller andra sortens demokratiska system såsom varande "bättre" eller "sämre" än andra, utan är bara uttryck för en vilja att något effektivisera analysarbetet, och koncentrera oss på en grupp teoretiska ansatser som är förenliga med det rådande systemet. Med tanke på den enorma mångfalden av överlappande teoretiska system som utvecklats genom åren, måste vi räkna med att gränserna för den utvalda teoretiska "huvudfaran" ändå blir luddiga, och att materialet bara kan bli ett (förhoppningsvis ändamålsenligt) urval av den demokratisk-teoretiska mångfalden. Den huvudsakliga analytiska diskussionen återkommer vi till i nästnsta kapitel.

2

Utveckling av informationsteknologiska projekt – en grundläggande modell

Låt oss inleda analysarbetet med att presentera en schematiserad bild av de processer som bör ingå i en ordnad utveckling av informationsteknologiska projekt. Denna modell kommer vi sedan att använda som bas för den kommande teoretiska diskussionen.

Figur 1 Från målsättningar till informations-teknologiska projekt

Som synes är danandet av informationsmålsättningarna frikopplat från de mer praktiskt orienterade processerna, och detta är en viktig poäng. Om man låter sig influeras av befintlig teknik när de grundläggande målsättningarna skall formuleras är risken överhängande, ja nästan ofrånkomlig, att man drabbas av en ”närsynthet” som på sikt kommer att verka menligt för utvecklingsprocessen. När nya informationsteknologier gör entré kommer de under sådana förutsättningar att jämföras med befintlig teknik utan att en bedömning av deras kapacitet att realisera övergripande, teknologiskt avkopplade, målsättningar blir en självklar ingrediens.

Istället bör man utarbeta målsättningarna undantagslöst. Kort sagt, vilka informationsmönster hade varit de önskvärda i den bästa av alla världar? Dessa idealiserade informationsaspekter, bör ju vara värda att sträva mot, även om de inte går att realisera för stunden beroende på ekonomiska eller teknologiska hinder. Utvärdering och förändringar av dessa målsättningar är givetvis nödvändiga i en föränderlig värld, där synen på det ideala samhället ständigt förändras. Icke desto mindre är det inte den förhandenvarande verkligheten som skall ge upphov till uppdateringar, utan snarare filosofiskt eller ideologiskt baserade resonemang.

Utifrån dessa målsättningar är det sedan dags att undersöka olika informationsteknologier, för att utröna deras potential att realisera de uppmaalade visionerna. I viss utsträckning kan detta göras med teoretiska verktyg. Eftersom moderna informationsteknologier är komplexa system, måste man då dissekera teknologierna för att hitta deras unika och/eller definierande karakteristika. Det är sedan dessa som provas för (t.ex. demokratisk) potential, och jämförs med eventuella motsvarigheter i redan förefintliga informationsteknologier.

Det finns därtill ett behov att pröva teknologierna praktiskt för att se om de når upp till sin teoretiska potential. Detta görs t.ex. med kortvariga pilotprojekt, som genererar viktiga upplysningar inför eventuellt beslut att verkställa större, och tidsmässigt betydligt mer utsträckta planer.² Det är givetvis bra, men dock inte en förutsättning, att pilotprojekten sysslar med ”skarp” information, alltså det innehållsliga material som förstås i slutändan avgör om den teknologiska potentialen alls kommer att realiseras. Utan ett relevant innehåll blir ju annars

teknologin bara ett tomt och (ur målsättningsynpunkt) meningslöst skal, som dessutom kräver stora resurser.

Riktlinjerna för implementering av både pilotprojekt och kontinuerliga projekt fastställs under ”samma tak”. Det vi benämnt *teknisk programförklaring* blir den naturliga ”återvinningscentralen” för planer som kräver ekonomiska, personella, eller teknologiska resurser vilka av någon anledning inte kan tillskjutas (eller kanske inte ens finns tillgängliga).

Inbyggt i systemet måste finnas utvärderingsprocesser som regelbundet aktiveras för att se till att utvecklingen inte råkar i stå, när den teknologiska eller ekonomiska situationen efter hand förändras. Komponenter i programförklaringen bör förses med information som beskriver vilka förutsättningar som måste vara förefintliga för att ärendet skall aktiveras.³ Även långtidsprojekt måste periodiskt utvärderas för att se att de bakomliggande målsättningarna realiserar, och att de valda teknologiska och organisatoriska lösningarna verkligen är de mest (kostnads)effektiva alternativen för att realisera dem.⁴ Slutligen måste implementeringsriktlinjerna kontinuerligt kontrolleras för att se att de i sak överensstämmer med de grundläggande informationsmålsättningar, som i slutändan är systemets fundament.

Den demokratiska målsättningen

I figur 1 har vi delat upp de grundläggande målsättningarna i demokratiska respektive ”andra” sådana. Denna särställning för demokratiska målsättningar är långt ifrån självklar. Det är till och med så att modellen på detta sätt ytligt sett förlorar en viss grad av allmän relevans, eftersom många organisationer knappas alls kommer att väga in demokratiska aspekter när man formulerar sina allmänna informationsideal. Skälet till den demokratiska emfasen är självklart, när man betänker arbetets uttryckliga fokus – det är ju de demokratiska aspekterna av IT-arbete som planlagts/effektuerats av offentliga beställare som är under förstoringsglaset. Ett sådant fokus är inte heller på något sätt ett smalt och lindrigt trafikerat stickspår. Inte minst utvecklingen inom EU har ökat både intresset och möjligheten att utveckla den regionala demokratin

– regionerna förväntas kunna knyta nya och fördjupade horisontella (t.ex. med andra regioner) och vertikala (t.ex. med statsmakten och EU-institutioner) kontakter (http://www.svet.lu.se/Projekt/Regionprojektet/Om_projektet.html, se även Elofsson & Rindefjäll: 9 f) och måste naturligtvis då även aktivt söka fördjupat demokratiskt stöd av de egna medborgarna.

Modellen och den fortsatta analysen

Figur 1 målade upp en idealiserad och högst schematisk bild av hur utvecklingsarbete av informationstjänster borde gå till för att vara dynamisk, men ändå stå på en någorlunda fast grund. Eftersom utvecklingen av nya informationsteknologier så nyligen transformerats från en sävlig process som erbjudit gott om tid att kontempera olika möjliga aspekter, till ett till synes ohejdbart flöde av nya och ofta sammanflätade kommunikationsmöjligheter, finns det anledning att ana att de organisatoriska resurserna inte hunnit anpassas till den nya verkligheten. Eftersom vi här hävdar att en organisatorisk hantering som åtminstone påtagligt påminner om den schematiserade är nödvändig för att uppnå konsistens och effektivitet i IT-arbetet, blir en utvärdering av de empiriskt förefintliga organisatoriska lösningarna en viktig beståndsdel i studien.⁵ Detta är den *processuella* utvärderingen. Bedömningen av de organisatoriska lösningarna blir också en grov bedömning av möjligheterna att på sikt realisera demokratisk potential som finns ”inbyggd” i ny informationsteknologi, oavsett hur väl detta har lyckats hittills.

Dessa hittillsvarande framgångar, eller måhända brist på sådana, utgör studiens andra del. Uppenbarligen har diverse IT-projekt redan genomförts, medan andra finns på planeringsbordet. Oavsett vilka grundläggande idéer som drivit fram projekten, så är det givetvis så att förändringar av de kommunikativa möjligheterna även påverkar demokratiska faktorer. Vår uppgift blir alltså att studera pågående informationsteknologiska projekt, och bedöma deras demokratiska potential. Detta är den *demokratiska* utvärderingen. Båda dessa utvärderingar diskuteras mer ingående nedan.

3

Två kompletterande utvärderingar

Introduktion

Detta avsnitt behandlar de två kompletterande utvärderingar som krävs för att studera dels befintliga IT-projekt utifrån ett relevant demokrati-teoretiskt ramverk (demokratisk utvärdering), dels det organisatoriska kringbygge som säkrar möjligheten att analysera och (vidare-)utveckla nya och existerande IT-projekt utifrån (separat framställda) demokratiska målsättningar (processuell utvärdering). Eftersom den förra kräver större utrymme för teoretiska diskussioner, börjar vi med att presentera den processuella utvärderingen.

Den processuella utvärderingen

Som vi redan indikerat, kommer modellen som illustrerats i figur 1 att vara basen för den processuella utvärderingen. Det är i synnerhet vissa element vi kommer att koncentrera oss på. Först och främst ställs frågan *om det alls finns några uttalade demokratiska målsättningar med informationsmiljön*. Detta är förstas helt avgörande om realiserandet av demokratisk potential skall bero på något annat än rena tillfälligheter. Vi har understrukit vikten av att hålla den ideologisk-filosofiskt baserade ”målsättningsstillverkningen” åtskild från det praktiska implementerings- och utvärderingsförfarandet. Det andra frågekomplexet rör sålunda den *eventuella isoleringen av uppkomsten av ideala målsättningar från praktisk verksamhet*. Implementeringsfasen är det dynamiska hjärtat i utvecklingsprocessen. Frågor som måste ställas i denna kontext är t.ex. *enligt vilka premisser beslut om IT-satsningar fattas*. Finns det en övergripande strategi, eller är beslutsprocessen av mer ad hoc mässig karaktär? *Görs en tydlig skillnad mellan pilotprojekt och mer stadigvarande projekt?* Den senare frågan berör ytterligare ett väsentligt område som måste kartläggas, nämligen *hur utvärderingen av IT-satsningarna egentligen går till*.

Samlas lärdomarna från olika IT-projekt i en gemensam kunskapsbank på ett konsistent sätt, och i sådana fall hur? Distinktionen mellan pilotprojekt och långtidsprojekt är givetvis viktig, eftersom den aviserar huruvida fokus ligger på kunskapsinhämtning eller reell och mer storskalig nytta. I det förra fallet bör naturligtvis området för ”kunskapslyftet” ringas in redan i inledningsfasen, för att förenkla slututvärderingen (som även den bör förberedas redan under projektets planeringsskede).

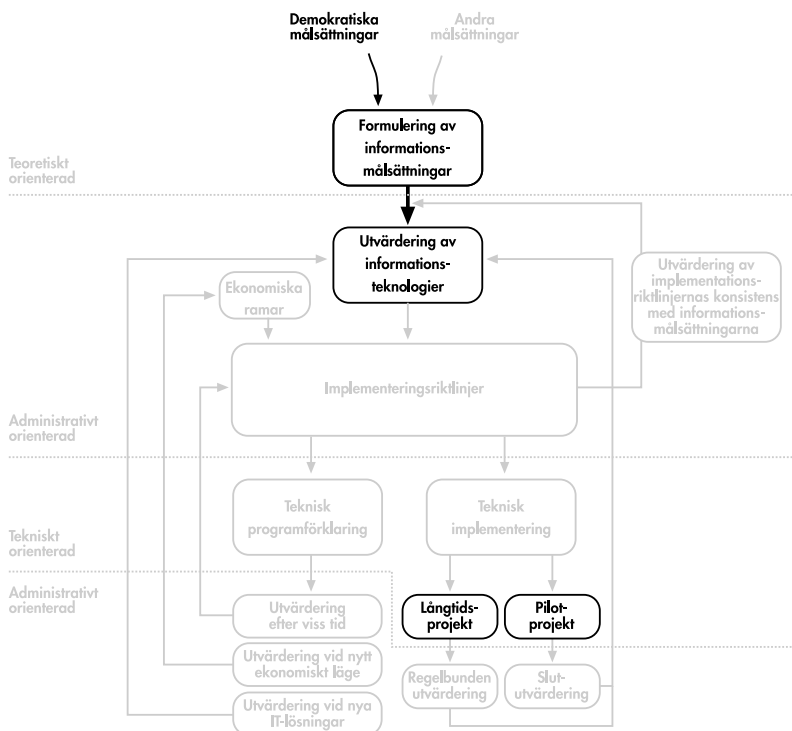
Slutligen är det, som tidigare redovisats, viktigt att ta tillvara projektutkast som för stunden inte kan implementeras, inte minst för att ”lagra” arbete så att man kan undvika senare arbetsdubbling. Modellen föreskriver någon typ av programförklaring, som förutom att beskriva de potentiella projektens struktur, och vad man kunde hoppas vinna på att implementera dem, även redovisar de omständigheter som måste till för att de skall kunna komma ifråga för eventuell aktivering. Empiriskt kommer vi därför att *leta efter ”uppsamlade verksamhet” som i någon mening realiserar tankarna bakom den tekniska programförklaringen.*

Allmänt sett, så är det rimligt att (när man arbetar empiriskt) börja med den processuella utvärderingen, eftersom den kan utföras parallellt med den för den senare delen nödvändiga kartläggningen av aktuella och redan planerade IT-projekt.

Den demokratiska utvärderingen

Den demokratiska utvärderingen är betydligt mer komplicerad än den processuella. För att kunna göra en rättvisande bedömning av den demokratiska potentialen i befintliga och planerade IT-projekt, krävs dels att vi genomför en teoretiskt hållbar formulering av demokratiskt betingade informationsmålsättningar, dels att vi utifrån dessa målsättningar utvärderar teknologier, och innehållsligt material, som ingår i (den kartlagda skaran av) befintliga och planlagda IT-projekt. Satt i kontext av den flitigt använda modellen för projektutveckling, så ser fokus ut så här:

Figur 2 Fokus för den demokratiska utvärderingen

Som synes så motsvarar studien grovt delar av den verksamhet som förväntas ingå i en holistisk hantering av IT-projekt, om än med chargerad tonvikt på de demokratiska aspekterna. På så sätt fördubblas nyttan av analysen genom att inte bara generera data för den pågående studien, utan också exemplifiera hur formuleringen (som förvisso är förenklad i det att icke-demokratiska målsättningar helt lämnas därhän) av informationsmålsättningar, och därpå följande utvärdering av olika informationsteknologier kan tänkas gå till.

Den här på följande sektionen i arbetet kommer just att syssla med detta förberedande arbete, för att de teoretiska verktygen skall finnas redo när vi så småningom övergår till de empiriska analyserna.

4

Demokrati och kommunikation

Introduktion

Detta avsnitt är indelad i två distinkta sektioner. Först undersöker vi demokratisk teori i jakt på kommunikativa element, för att kunna formulera övergripande (och starkt schematiserade) principer för informationsmönster i allmänhet, och teknologiunderstödda informationsmönster i synnerhet. Därefter undersöker vi den (i inledningen) utsedda skaran av informationsteknologier, för att se i vad mån de har potential att realisera de formulerade principerna. Resultatet av detta tudelade arbete bör vara ett set teoretiska verktyg, som vi så småningom kan använda oss av för att evaluera förekommande IT-projekt.

Givetvis kunde den tekniska analysen uteslutande behandlat implementerade teknologier, men det har här ansetts vara ett självändamål att ha en redan ”betygsatt” skara teknologier för att vid den empiriska undersökningen snabbt kunna konstatera den demokratiska potentialen, och utifrån denna undersöka de innehållsmässiga aspekterna av genomförandet.

Demokratisk teori, information och kommunikation

Demokratisk teori är indelad i många undergrupper. Vi kommer här i stort att smyga runt mycket av den besvärliga diskussionen kring demokratiska fundamenta. Med detta menar vi här t.ex. funderingar om hur långt det demokratiska styret egentligen skall utsträckas, och var gränsen mellan det privata och det allmänna bör gå, stöd och mothugg för en utvidgning av demokratin även till företag och andra ekonomiska organisationer mm (se t.ex. Dahl, Bobbio m.fl.). Denna kringgående rörelse beror inte minst på att det är svårt att i dessa kärnteoretiska

resonemang hitta praktiska kommunikativa element, som vi kan använda i undersökningen. Fokus blir för enkelhetens skull ungefär den politiska dimension vi ser realiserad i de flesta västliga demokratier.

Frågan om i vilken utsträckning direktdemokrati har en plats i det praktiska demokratiska systemet är av större relevans. De flesta västliga demokratier har idag någon form av direktdemokratiska möjligheter inbyggda i sina styrelsesystem, även om de i vissa fall inte är konstitutionellt bindande utan bara fungerar som extremt viktiga ”rådgivande” opinionsundersökningar (se Gallagher & Uleri: 1–4, SOU 1997:56 10–11). Det blir därför en naturlig sak att kortfattat växla ut till detta stickspår och undersöka den förändrade potentialen för förverkligande av en mer omfattande direktdemokrati.

I huvudsak är dock formuleringen av demokratiskt influerade informationsmålsättningar rotad i den mer vardagligt förekommande representativa demokratin. Detta förutsätter en skiljelinje mellan väljare och valda, styrande och styrda, men också mellan valda/styrande och administratörer. Så länge de av teoretikerna framförda grundkoncepten för en fungerande demokrati inte direkt förutsätter en annan variant av demokratiskt förverkligande kommer de att inkluderas för vidare kontroll. Kommunikationsforskaren Steven Barnett har gjort en grov uppdelning av demokratiska komponenter, som har befunnits lämplig för att sektorisera det fortsatta arbetet. Även om hans enkla indelning är öppen för varjehanda kritik om komponenterna skall ses som slutliga, kompletterande och uttömmande, är den utmärkt för att sortera tankarna. Hans fyra komponenter är: *kunskap och förståelse, rationell-kritisk debatt, deltagande, samt representation och ansvarighet*. (Barnett: 195–198). Givetvis finns det andra möjliga indelningar. Robert Dahls kriterier för den demokratiska processen är kanske de vanligast förekommande (Dahl: 108 pp), och varianter av dem har anammats av många andra demokratiforskare.

Kunskap och förståelse

En rättighet som flertalet demokratiska teoretiker verkar vara ense om är medborgarens rättighet att kunna inhämta information för att ha möjlighet att fatta rationella beslut. I den svenska författningen är denna

rättighet i form av den styrande offentlighetsprincipen särskilt uttalad. Istället för att ha som grundprincip att handlingar *inte* får spridas offentligt utom då speciell dispens ges, har vi i Sverige valt att realisera den omvända vägen, dvs. att handlingar är offentliga om de inte behandlar vissa specifika områden vilka regleras i 2 kap. TF. Denna skillnad lämnar notabla spår när icke-svenska demokratiteoretiker behandlar information och öppenhet. I avsnittet *representation och ansvarighet* diskuterar vi dock kort problemet att offentlighetsprincipen inte alltid appliceras på ett trovärdigt och aktivt sätt.

Held väljer att klumpa ihop olika informationskomponenter, och nöjer sig med att hävda att ett ”öppet informationssystem” är av nöden för att understödja upplysta val (Held: 271, jfr. McQuails diskussion om frihet och kommunikationsrättigheter, McQuail 1992: 67 p), och det har omvänt hävdats att ett kommunikationsmonopol är en nödvändig ingrediens i ett totalitärt system (Friedrich & Brzezinski: 23). Detta är dock alltför grovmaskigt för att egentligen vara användbart. Lundquist preciserar ”informationsfaktorn” till en rättighet att kunna komma åt ”alternativa informationskällor” (Lundquist 1998: 77). En viktig poäng som förs fram av Lundquist är skillnaden mellan förvaltningen och det politiska skiktet. Ämbetsmannen kan i sin roll behöva agera ”demokratins väktare”, och tillföra en alternativ informationskälla genom att ”vissla”, dvs. protestera genom att gå ut med information som det politiska skiktet kanske helst velat fördölja (Lundquist 1998: 113). Alternativa informationskällor är emellertid endast en del av informationsbehovet. Ett delvis överlappande informationsbehov innebär att medborgaren också måste tillförsäkras objektiv information om den rådande politiska agendan (Dahl: 338). Även Sartori, som i mångt och mycket visar sin tveksamhet inför den enskilde medborgaren som särskilt aktiv komponent i styrelsesystemet, accepterar implicit att en bred informationsbas är av nöden för att därifrån dra fram kunskap. Hans tydligt markerade mening att information dock oftare i folkleden förvandlas till *doxa* (opinion) än *epistème* (kunskap), borde åtminstone delvis kunna neutraliseras av ett effektivt, lättanvänt och väl utbyggt informationssystem (Sartori: 117), ett informationssystem vars fördelar rättfärdigar att det också, med Tomas Ohlins ord, måste ”få betinga en samhällelig kostnad” (Ohlin: 30).

Barnett talar om olika ”indikatorer” som medborgaren bör ha tillgång till, som t.ex. (aktuell och historisk) statistik om arbetslöshet, inflation, sjukvårdsköer etc. (Barnett 195-196), vilket inskränker utbudet till mer eller mindre okommenterad/obearbetad information. Denna grundinformation nära nog *måste* hållas tillgänglig för att mer sofistikerad analys skall kunna genomföras. Både Dahl och Lundquist (och i viss utsträckning Sartori) måste uttolkas så att även tolkningar, och alternativa tolkningar, måste finnas tillgängliga. I Rawlsiansk anda måste en offentlig institution i detta som i annat vara rättvis (se t.ex. Rawls: 504 pp, Sauerberg: 47-48). Grundläggande informationsrättigheter får inte vara ojämnt fördelade (något som för övrigt är genomgående även i de senare diskuterade delarna), och detta bör påverka synen på i synnerhet de alternativa informationskällorna. Plats bör helt enkelt beredas åt externa uttolkare av både grundläggande data och den allmänna, mindre kvantitativt definierbara, verksamheten. Idéer syftande att genomföra detta i praktiken har förekommit ända sedan 1960-talet (i etermedierna), men dessa har knappas alls anammats av officiella institutioner (McQuail 1994: 131-132) – kanske delvis beroende på de tidigare avskräckande kostnaderna, och det begränsade eterutrymmet.⁶

Rationell-kritisk debatt

Barnett skiljer erhållandet av kunskap och förståelse från rationell-kritisk debatt, trots att de rimligen måste vara överlappande inslag, eftersom de på olika sätt bidrar till den demokratiska hörnsten som (med Regeringsformens ord) kan sammanfattas som ”fri åsiktsbildning”. Dock får vi med denna avdelning en klar skiljelinje mellan passivt erhållen information och ett mer aktivt och kritiskt behandlande av inströmmande data. Debatten är en demokratisk grundbult, som kan härledas till de allra äldsta, grekiska, demokratiska projekten (Dahl: 16, Held: 17 pp, Lakoff 51 pp.), och som definitivt är lika relevant idag – om inte ännu mer i en tid när de kommunikativa möjligheterna radikalt ökar (se t.ex. Dryzek: 110, Zola: 161-2 och Sussman: 171).⁷

Den fria debatten förutsätter naturligtvis en tillgänglig mötesplats, där informationsutbytet verkligen är fritt – dvs. ingen censur förekommer

(Raab: 156, jfr Habermas' diskussion om de nödvändiga ingredienserna i "the public sphere", Habermas: 105). Tillträde till mötesplatsen måste därtill vara jämlikt och rättvist (Agevall m.fl.: 17). Detta betyder givetvis att endast mycket små kostnader får vara behäftade med tillträdet – materiella resurser skall ju inte spela en avgörande roll för möjligheten att delta i debatten.

Det finns ett inbyggt valideringsbehov när rationell-kritisk debatt skall bedrivas. Dahls tänkta atenska medborgare klagar över att Aten blivit så stort att medlemmarna i hans *demos* inte längre kan lära känna varandra – med ett implicit valideringsunderskott som följd (Dahl 14–15). Utan kunskap om "informatören" minskar möjligheterna att bedöma riktigheten och relevansen av hans eller hennes uttalanden.

Valideringsbehovet kolliderar brutalt med individens behov att försäkra sig om trygghet, oavsett vilka åsikter han för fram (jfr. Ohlin: 36). För honom blir anonymitet det enda sättet att absolut garantera detta. Denna diskussion är ett stående inslag särskilt i amerikansk litteratur som på någon nivå diskuterar "privacy", eller privatlivets helgd (ex. Waskul & Douglass: 388, Wallace & Mangan: 256), medan europeiska skribenter överlag förefaller något mindre upphängda kring anonymitet som ett nödvändigt inslag. Det finns också anledning att ifrågasätta vikten av anonymitet, eftersom fungerande yttrandefrihet i sig bör undanröja risken för repressalier.

För att ändå ge plats åt den möjliga förbättring av den öppna debatten som kan bli följderna av garanterad anonymitet bör den dock ges en säkrad plats i systemet. Det måste dock göras klart för den granskande publiken att debattinlägget verkligen är anonymt, eftersom det kan påverka bedömningen av dess värde. I samma anda bör publiken kunna lita på att namngivna debattinlägg verkligen är från de uttalade avsändarna, och att kopplad personinformation (tjänstposition etc.), som avsändaren av någon anledning finner relevant att ståta med, verkligen är riktiga.

Deltagande

Om inhämtande av kunskap och förståelse i mångt och mycket handlar om ett informationsflöde från centrum till den enskilde medborgaren,

och rationell-kritisk debatt har sin tyngdpunkt i informationsflöden mellan enskilda (och mindre kollektiv av) medborgare, så riktas de huvudsakliga informationsflödena, när det handlar om deltagande, från medborgarna till deras politiska representanter. Man skulle kunna tentativt kunna avskilja deltagande från de båda redan beskrivna ”informationstransfereringarna” genom att säga att deltagande är informationsutbyte om vilket man har hopp att det kan resultera i, eller påverka formen av, någon slags aktiv handling eller förändring.⁸

Lakoff tränger in till den demokratiska kärnan av deltagandets betydelse när han skriver att ”En viss nivå av deltagande är av kritisk vikt, eftersom medborgaren utan detta förlorar incitament att förstå sociala frågor, och blir oförmögen att rösta [och handla] på ett intelligent [rationellt] sätt”. (Lakoff: 181, *förf. övers.*). Processen är i viss mån självvalstrande, eftersom deltagande som ger resultat alltså ökar intresset att förstå konsekvenserna, och bekräftar deltagandets potential (jfr Sauerberg: 35).

Nu är deltagande en hel mängd olika saker. Birch har gjort en ganska lyckad sammanställning av olika former för deltagande. Han delar upp deltagande i 11 olika kategorier, nämligen: *att rösta i val; att rösta i folkomröstningar; att valarbeta; att vara aktiv medlem i ett parti; att vara aktiv medlem i en påtryckningsgrupp; att delta i politiska demonstrationer; att delta i civil olydnad; att ingå i en remissinstans; att vara medlem av konsumentråd för offentligt ägda industrier; att vara med vid implementering av social policy och att delta i samhällsaktioner, t.ex. rörande lokalt boende etc.* (Birch: 81, *förf. övers.*).

Av de elva grupperna är det långt ifrån alla som är av relevans när man tittar ut från vår valda horisont. Det är t.ex. svårt att se hur och varför samhället skall förse medborgarna med möjligheter till civil olydnad – ”ordnad civil olydnad” låter dessutom inte så lite tautologiskt. För våra ändamål kan det räcka att koncentrera uppmärksamheten till de båda röstningsmomenten, och till möjligheterna att ingå i remissinstans⁹ eller konsumentråd av någon form. I övriga fall finns det andra samhällsaktörer som är betydligt mer lämpade att bistå med kommunikativa råd och dåd.

Sett som rena informationsmönster är det ganska lite som skiljer röstning i val och i folkomröstningar. I båda fallen är viljeytringen tänkt

som bindande, och erbjuder på så vis ett oöverträffat Lakoffskt ideal. Den relativa nyttan med direkt demokrati är omdebatterad (se t.ex. Sauerberg: 23–25), men vi bör kunna enas om att *möjligheten* att på ett billigt och lätt sätt rådfråga folket knappast kan verka skadlig i sig.¹⁰

Ett problem med ett övermått av folkomröstningar och val av olika slag är svårigheten för väljarskaran att i sin helhet ha tid och möjlighet att informera sig. Det är inte för intet som en stark specialisering har skett inom politik, såväl som inom andra komplexa samhällskomponenter (jfr. Abrahamsson: 53). Därför är det extra intressant med medborgardeltagande i remissinstanser av olika slag, samt i det som Birch kallar för konsumentråd för offentligt ägda industrier och företag. Små grupper som arbetar med enstaka frågor över längre tid har givetvis betydligt bättre möjligheter att ta till sig det nödvändiga beslutsunderlaget, för att kunna avge realiserbara förslag och idéer.

I *Democracy and Its Critics* förde Dahl försiktigt fram idén om ett ”minipopulus”, ett litet tvärsnitt av befolkningen om kanske 1000 personer som med hjälp av telekommunikationer hade att agera remissinstans för en enstaka fråga under ett år, eller däromkring (Dahl: 340, för en variant – ”deliberative opinion poll – se Fishkin: 98–100). Den demokratiska potentialen i ett sådant system är så markant, att vi helt enkelt inte kan bortse från den, utan bör integrera konceptet i våra idealiserade informationsmålsättningar. Varianter av modellen kan hantera såväl medlemskap i ”virtuella” versioner av befintliga remissinstanser, som i konsumentråd, hur man än väljer att konceptualisera sådana. Man kan även tänka sig en form av aktiva, befolkningsspeglade, opinionsundersökningar, vars resultat med säkerhet vägs in i beslutsprocessen. Detta blir, per definition, dock en svagare version av deltagande, eftersom det är synnerligen ovisst om opinionsundersökningens resultat, även när den vägs in, får en verkligt avgörande betydelse.

Representation och ansvarighet

Den sista gruppen i Barnetts uppdelning innefattar representation och ansvarighet. Här är informationsflödena snävare och går uteslutande mellan medborgarna och deras representanter (och tillbaka). Det

handlar i stor utsträckning om uppföljning av representanternas handlingsförfarande, så att ansvarighet på något sätt kan komma att utkrävas, t.ex. genom ändrade preferenser inför nästa valtillfälle. Informationslänken fungerar även omvänt, eftersom den valde representanten rimligen kan behöva feedback av de medborgare han representerar för att bättre kunna fullfölja sin representativa uppgift.

Även om man kunde välja att se detta som en underavdelning till den rationell-kritiska debatten (där ju rimligen både medborgarna som deras representanter kan delta), inskärps här särskilt betydelsen av den levande länken mellan väljare och valda. För att dessa informationsflöden skall fungera tillfredsställande krävs transparens¹¹ i det politiska arbetet, och motivation av båda parter att upprätthålla kontinuerlig kontakt. Traditionellt har massmedierna agerat mellanlänk i detta sammanhang, och har både kritiskt granskat den förda politiken och fört fram medborgarintressen. I en teknisk verklighet som i större utsträckning tillåter kommunikationsmöjligheter utan mellanhänder, läggs större ansvar på det allmänna att realisera den nya potentialen.¹² Det skall vara möjligt att på olika sätt komma i kontakt med de valda politikerna och deras tjänstemän. Politikerna bör aktivt hålla sina väljare underrättade i olika frågor, och underlätta möjligheterna att jämföra faktiska resultat med utlovade målsättningar (jfr. Plamenatz 193–194, Grossman: 149). Väljarna bör å andra sidan erbjudas möjlighet att utan mellanhänder lägga fram synpunkter och med visshet veta att dessa tas i beaktande (en vetskap som förstås höjer det politiska intresset (se diskussion under *deltagande*)).

En grundtanke i den befintliga svenska demokratin är att olika handlingar skall hållas offentligt tillgängliga, just för att gynna genomsynligheten i det politiska systemet (Bohlin: 12–13). Offentlighetsprincipen bör dock ha den inbyggda underprincipen (vilket idag på intet sätt alltid är fallet) att offentligt material även bör vara *så offentligt som möjligt*. Om inte uppenbara tekniska eller ekonomiska hinder föreligger bör ”offentligt” material inte behandlas som pseudooffentligt, där medborgaren visserligen har rätt att ta del av materialet, men byråkratiska krumbukter nästan gör det omöjligt att komma åt handlingen i fråga om man inte fysiskt dyker upp hos t.ex. myndigheten på särskilt utsatta tider.¹³

Demokratioptimerade informationsmönster

Det är nu dags att sammanfatta diskussionen ovan i ett överskådligt antal informationsmålsättningar som kan agera bas för den fortsatta undersökningen. Även om det förvisso blir en förenkling av resonemangen, kommer målsättningarna att presenteras punktvis:

- Både bakgrundsinformation och tolkning av densamma måste göras lätt tillgänglig för medborgarna.
- Plats måste ges åt *alternativa* tolkningar av informationen.
- Det måste finnas goda möjligheter att bedriva en aktiv och censurbefriad debatt.
- Debattens mötesplats bör göra det möjligt för likasinnade att skapa sammanslutningar för att samordna kunskapsinhämtning och ge förutsättningar för intern debatt.
- Det måste finnas en klart markerad skiljelinje mellan anonyma och icke-anonyma debattinlägg och/eller debattarenor, där de senare med säkerhet kan identifieras, för medborgarnas att förbättra validitetskontroll.
- Aktivt deltagande i den politiska processen, t.ex. genom att ingå i ett ”minipopulus”, eller åtminstone allmänna remissinstanser bör göras möjligt.
- En möjlighet att göra sin röst hörd i olika frågor via befolknings- speglande, opinionsundersökningar bör finnas tillgänglig.
- De enskilda valda politikerna bör vara åtkomliga för allmänheten för frågor och kommentarer.
- De enskilda väljarna skall kunna vara säkra på att deras åsikter tas i beaktande.
- De enskilda politikerna skall tillförsäkras möjlighet att nå ut med för väljarna relevant information.
- De enskilda politikerna (och när det är relevant) deras tjänstemän, bör underlätta för väljarna, genom att följa upp utlovade målsättningar med faktiska utfall.
- För att maximera den politiska transparensen bör offentlighetsprincipen kompletteras med en levande målsättning att göra offentligt material *så offentligt som möjligt*.

Utöver dessa målsättningar har vi även diskuterat några av de demokratiska grundpremissor som måste gälla för informationstransfereringen, t.ex. måste informationen vara allmänt och rättvist tillgänglig. Ekonomisk och geografisk situation, handikapp, könsskillnader etc. får inte påverka den potentiella accessen (detta understryks både i IT-propositionen och Telelagen, se Ohlin: 8, 48).¹⁴ Detta betyder att:

- Det måste vara relativt billigt att ta del av informationsprocesserna.
- Det måste vara relativt okomplicerat att ta del av informationsprocesserna.

Givetvis kan det vara andra saker än kostnad i pengar och ansträngning att utbilda sig som agerar hindrande för mottagligheten av ny teknik. Det måste ju till exempel kännas *meningsfullt* att börja använda ny teknologi. Här är det dock lätt att hamna i ett olyckligt Moment-22 om man resonerar i termer av att det måste finnas ett *innehåll* som kanske någonstans genererar en *vinst* som mer än uppväger insatsen av pengar och tid. Innan det finns användare måste ju också innehållet vara begränsat etc. Även om dessa tankar är riktiga, och nog så vanliga, har de föga med den demokratiska *potentialen* att göra. Det handlar snarast om sannolikheten att den demokratiska potentialen verkligen utnyttjas. Olika strategier att få användarna (både politiker, tjänstemän och medborgare) att övervinna ”datoroviljan”, utöver förändringar av kostnadsbild och komplexitet, kommer inte att teoretiskt diskuteras vidare här (se dock *Politiker och deras datoranvändande – en intervjuundersökning* för några tankar kring dessa ting).

Slutligen finns det logiskt sett en demokratisk metanivå, som måste tas i beaktande, nämligen att:

- Medborgarna i någon mån måste kunna utöva inflytande över hur informationsprocesserna ser ut och fungerar.

Detta förutsätter i sin förlängning att medborgarna har någon sorts kontroll över den komplicerade teknologi och den implementeringsmodell som i slutändan påverkar dem och deras liv. Svårigheterna

att realisera en sådan situation har ganska utförligt diskuterats av Gould (Gould: 262 pp).

I-teknologier under luppen

De inkluderade teknologierna

En viktig del är, som vi har sett, att kunna göra relevanta bedömningar av de grundläggande teknologier man tänker använda sig av för att realisera ett projekt. Vi har redan förklarat att vi ämnar avgränsa det huvudsakliga tekniska intresset till informationsteknologier som är åtkomliga över Internet via s.k. "browsers". Även inom denna avgränsning myllrar det av kommunikativa möjligheter, som därtill ofta är överlappande. Eftersom övningen här närmast blir att betrakta som metodförevisande, och frågegenererande, inför dem empiriska demokratiundersökningen, måste vi dock inte vara extremt stränga vid gallringen och "artbestämningen" av teknologierna. De teknologier vi väljer att undersöka är vanligt förekommande, och relativt mogna. De innefattar: "vanliga" websidor (HTML), e-post listor, *bulletin boards*, "chat" och browser-baserad databasåtkomst.¹⁵

Undersökningen av teknologierna innefattar en översiktlig identifiering av vissa särpräglade karakteristika som i sin tur undersöks med hjälp av det demokratiska "frågebatteri" vi lade grunden till ovan. Det bör förstås åter understrykas att teknologiuppdelningen är primitivt arketyrisk.

Grundläggande websidor (HTML)

HTML (HyperText Markup Language)-sidor är basen för web-baserad kommunikation. I denna uppdelning anses de statiska i så måtto att det krävs personellt engagemang när innehållet på sidorna skall förändras. Webstrukturen, är sådan att *webmastern* normalt ensam kan förändra materialet – vilket även betyder att denne förses med visst redaktionellt inflytande. Kommunikationen är som konsekvens enkelriktad, och besökare på en *site* kan inte förändra materialet på sidan, eller tillföra ny information, annat än just via *webmastern*.¹⁶ Det är relativt enkelt att

skapa web-sidor, och ingångskostnaderna är låga. Dock innebär det nödvändiga personliga engagemanget, att löpande kostnader för uppdateringar och utveckling av sidorna trots allt blir kännbara. I egenskap av basmaterial för all browser-baserad information, har HTML den fördelen att informationen är omedelbart tillgänglig i alla browsrar, utan att användaren måste installera extra tillägg etc. för att kunna komma åt den. Av samma skäl kan även äldre datorutrustning användas, eftersom det finns enkla browsrar som inte kräver särskilt mycket datorkapacitet för att hantera enkel HTML. Slutligen är användargränssnittet i HTML enkelt och lättfattligt.

Låt oss nu göra en snabb översyn av de uppräknade egenskaperna utifrån de demokratiska målsättningarna. Det står omedelbart klart att de debattrelaterade punkterna får föga genomslag med denna teknologi. HTML ger i sig inget stöd för vare sig autenticering (som hade behövts för att säkerställa identitet vid icke-anonym information mm) eller ens redaktionellt oberoende inlägg i debatten. Förutom att HTML, som redan redovisats, med sin enhetlighet i viss utsträckning tillgodoser ”meta-demokratiska” behov (billig åtkomlighet, lättfattlighet), så tycks de inbyggda teknologiska möjligheterna erbjuda synnerligen få demokratiska stödjepunkter. En sådan är i vart fall möjligheten för politiker (och byråkrater) att till en bred allmänhet snabbt nå ut med personligt tolkad information, och därmed även att kommentera och följa upp utfallen av tagna politiska beslut. I vilken utsträckning denna potential tillvaratas beror givetvis på de enskilda IT-projektets implementering. Varje vald politiker inom projektets målgrupp bör, för att maximera den demokratiska nyttan, ha möjligheter och kunskaper att agera web-master för en egen domän av html-sidor.

Bulletin Boards

Så kallade *bulletin boards* (bb, ibland bbs, för Bulletin Board System) har i någon form existerat nästan lika länge som Internet självt. Det finns många olika typer av bb, men det stora flertalet har det gemensamt att de tillåter fria debattinlägg, som vanligen sorteras i så kallade trådar (*threads*). Det är vidare möjligt att svara med privata inlägg direkt till en debattör, eller bifoga svaret till bb'n som då blir tillgängligt för en större

grupp. Bulletin boards kan antingen vara modererade eller icke-modererade. I det förra fallet måste meddelanden passera en ansvarig individ, som åtar sig att censurera visst material, oftast i syfte att hindra ovidkommande information att få bb'n att svämma över, men också för att t.ex. kyla ned uppkomna dispyter. I en jämförelse med webbsidor (HTML) ser vi lätt de definierande kontrasterna. Bulletin boards är först och främst avsedda som debattfora. Även om det gjorts teoretiska invändningar mot bb'n som diskussionsmodell,¹⁷ så erbjuder det decentraliserade tillvägagångssättet många möjligheter. Informationsströmmarna blir multiplexa, och i icke-modererade sammanhang har varje individ lika stor (eller liten) möjlighet att i sann demokratisk anda nå fram med sina åsikter. Allt material på bb'n är också tillgänglig för varje enskild användare. Anonymitet är det normala tillståndet i bb-sammanhang, och sann autenticering är hittills ställd bortom teknologins möjligheter. Den ofta anlitade möjligheten att moderera en bulletin board förändrar kommunikationens art, eftersom den mera uppenbart blir centralt insamlad och eventuellt manipulerad innan den når ut till en bredare publik. En variant av bb'n är e-post listan, som i princip innebär en prenumeration på bb-innehållet som med jämna mellanrum skickas ut till prenumeranterna. En av de mer betydande skillnaderna blir att en e-post adresslista förstås måste upprätthållas för att hålla reda på "prenumeranterna". Detta innebär givetvis en begränsad, men dock beskärning av användarnas absoluta anonymitet, i all synnerhet som registret senare kan användas för andra syften än de primärt uttalade, t.ex. som bas för massreklamutskick (*spamming*) etc.

Sett utifrån de demokratiska målsättningarna, blir det givetvis debattkomponenterna som hamnar i fokus. Tekniken erbjuder grundläggande demokratisk potential, för en fri och jämlik debatt. Även om tekniken i mångt och mycket bygger på anonyma inlägg, är detta dock inget uttalat eller fixerat tillstånd, utan snarare en funktion av generella besvär att i Internet-sammanhang identifiera enskilda individer. Det har tvärtom visat sig möjligt att under särskilda omständigheter lokalisera avsändare av information, i synnerhet om dessa inte innehåller de särskilda datorkunskaper som behövs för att aktivt säkra sin anonymitet (se t.ex. Wallace & Mangan: 63 pp). I den utsträckning möjligheten till anonymitet anses vara av grundläggande

demokratisk betydelse, måste därför särskilda åtgärder vidtas för att *säkra* anonymiteten, t.ex. genom regelbundna och konsekventa utrensningar av databaser som på ett eller annat sätt håller reda på debattinläggens avsändare. Oavsett vilket, så bör användaren av en bb hållas informerad om den faktiska, snarare än den ytligt synbara, möjligheten till anonymitet, så att han/hon kan fatta ett rationellt behov om att delta i debatten eller ej. Givetvis accentueras problemet vad gäller e-post listor, eftersom någon typ av register måste förekomma för utskicken. Dessa register bör krypteras på ett sätt som gör det omöjligt (eller i vart fall mycket omständigt) för en mänsklig operatör att locka fram ett användbart innehåll.

För att tillgodose dels medborgarbehovet att identifiera den valda politikern, när han/hon deltar i debatten, dels att på så vis veta att de egna åsikterna tas i beaktande av honom/henne, krävs någon form av autenticering. Teknologin erbjuder i sig inga sådana möjligheter, men via en aktiv (men inte censurerande) moderator, som kan bekräfta att personen i fråga verkligen är den hon utger sig för, kan man i väntan på ett teknologiskt autenticeringsgenombrott, ändå uppnå en ganska hög grad av säkerhet i systemet. Att kunna försäkra sig om att makthavaren verkligen deltar i debatten torde vara det säkraste sättet att underbygga intresset för denna demokratiska kommunikationskanal (jfr Sauerberg: 35).

Chat

Chat påminner egentligen ganska mycket om bulletin boards, med den viktiga skillnaden att kommunikationen här är omedelbar, och, vilket namnet antyder, påminner ganska mycket om en textbaserad diskussion mellan många parter.¹⁸ Omedelbarheten gör det i det närmaste omöjligt att moderera kommunikationen, även om det finns exempel där explicita uttryck automatiskt rensas bort. Detta innebär förstås att diskussionens fokus knappas kan bestämmas annat än genom anarkisk användarkonsensus – vilket erfarenhetsmässigt är svårt att uppnå. Även om det numera har blivit enklare att använda ”chatten”, så är det fortfarande betydligt mer komplext än t.ex. vanlig HTML, och kräver dessutom att man åtminstone hjälpligt kan skriva maskin för att uppnå

dynamik i diskussionen. Det finns därtill inga reglerade användargränssnitt, vilket kan verka förvirrande för användaren.

Sett ur demokratisk synvinkel är likheterna med bulletin boards betydande. Omedelbarheten, som är den stora skillnaden mellan de två medierna, kan verka positiv i så måtto att användaren kan få verklig direktkontakt med övriga deltagare (inklusive deltagande politiker), och i diskussionsform får möjlighet att utveckla sina idéer. Å andra sidan blir användaren temporalt bunden att använda systemet när han tror att den han söker finns uppkopplad. Detta proppar givetvis igen systemet, eftersom dess verkliga nytta begränsas till bestämda tider. Det ”multiloga” elementet (se noten ovan) i diskussionsformen kan också tyckas avigt, och det kan ofta vara svårt att uppnå en sammanhållen debatt, eftersom alla kan tränga sig på när de så önskar. Det finns särskilda möjligheter att t.ex. prioritera en bestämd ”talare”, som i viss utsträckning kan uppväga dessa problem, och implementeringsformen blir därför viktig att tänka igenom. En tydlig, och markerad skillnad mellan helt fria diskussionsfora, och sådana som genom prioritering ger t.ex. politiker ökad möjlighet att nå ut med sina argument, måste vara inbyggt i systemet för att det skall fungera väl. I den mån ”politikercentrerade” sektioner upprättas måste givetvis politikerna uppmuntras att delta på bestämda tider, för att det skall fungera. Det bör vara lätt för den enskilde att i god tid ta reda på om och när olika politiker finns tillgängliga via chatten. Varianter av ”chatten” kan även tillgodose det demokratiska behovet att skapa interna arenor för utbyte av information inom bestämda och avdelade grupper – i detta fall genom att erbjuda möjligheter att skapa privata chat-rum.¹⁹

Browser-baserad databasåtkomst (bbd)

Denna undertitel är utsatt för varjehanda kritik, som hänger ihop med dess vaga betydelse. När allt kommer omkring är ju t.ex. bulletin boards också en version av databasåtkomst, och mycket material som är åtkomligt via till synes ”vanliga” HTML-sidor är också databasbaserat. Överhuvud taget kan det alltså vara svårt att ge en samlad och enhetlig bild av vad browser-baserad databasåtkomst egentligen är.

För att börja snäva in betydelsen anses här bbd kräva att man från en

ingångspunkt kan nå (eller tillfoga) varierad information beroende på inmatade kriterier. Om slutresultatet är renodlad HTML eller andra format är i detta sammanhang mindre viktigt, även om den relativa enkelheten att komma åt materialet (renodlad HTML kräver t.ex. inga särskilda insatser av användaren för att göra materialet tillgängligt) är av demokratiskt intresse. Likaså är serverns interna hantering av inmatade sökkriterier (cgi, extended HTML, perl etc.) och rutiner för lokalisering (val av databasprotokoll och –program) samt presentation av funna data av sekundär betydelse.

Ett grundläggande krav är att bbd är fullständigt automatiserad, dvs. att ingen personell ansträngning (annat än för generellt underhåll etc.), måste genomföras för att tillhandahålla det eftersökta materialet, när det väl en gång lagts in i databasen. Detta resulterar i en relativt låg löpkostnad för systemet, men också en betydande inledande investering.

Om vi först undantar möjligheten för allmänheten att själva bidra med information via bbd, är det alltså huvudsakligen att betrakta som ett sökbart bibliotek av bestämd information. I synnerhet är det då möjligheten att på allvar tillgodose offentlighetsprincipen som betjänas av denna informationsteknologi. Det finns åtskilliga exempel på kraftfulla databaser som på ett förtjänstfullt sätt betjänar en större allmänhet, inte minst genom effektiva användargränssnitt. Just användargränssnittet är av stor betydelse för att uppnå det demokratiska kravet på lättfattlighet. Lösningar som låser användaren till speciell programvara (browser-kopplad eller fristående) eller t.ex. en särskild datorplattform är givetvis sett ur denna synvinkel någonting negativt.

Som vi indikerade ovan finns det anledning att åtminstone nämna möjligheten för allmänheten att själva foga ny information till databasen via bbd. Detta är givetvis metoden med vilken val och folkomröstningar kan komma att ske. Den generella svårigheten att identifiera specifika medborgare över Internet, vilket ju är en förutsättning för att man t.ex. inte skall kunna hindra valdeltagare från att rösta mer än en gång i en fråga, gör dock att möjligheten inte gärna kan diskuteras såsom omedelbart realiserbar. I den utsträckning pilotförsök gjorts i denna riktning kommer dessa självklart att diskuteras ingående i den empiriska delen, eftersom detta är av synnerligt intresse.

Informationsteknologi och realiserbar demokratisk potential

Som vi kan se kan en samordnad ansträngning som drar nytta av de ovan uppräknade (arketypiska) teknologierna verkligen tillgodose en hel del av de demokratiska målsättningar vi lade grunden till tidigare. Det krävs emellertid att implementeringen av teknologierna är sådan att den verkligen utnyttjar den demokratiska potentialen. Vi såg t.ex. hur implementeringen av ”chatten” måste innefatta möjligheten att skapa ”privata rum”, samt hur anonymiteten måste vara teknologiskt säkrad för att maximera den ”demokratiska effektiviteten”. En slentrianmässig, eller flyktigt genomtänkt implementering får verkligt svårt att uppnå en betydande del av sin demokratiska potential. Detsamma gäller den kringliggande organisationen. Uppbyggd på ett intelligent sätt, kan den institutionella strukturen runt den teknologiska stommen många gånger uppväga, eller helt spränga, teknologiska begränsningar. Vi indikerade t.ex. hur en aktiv, men icke-censurerande moderator, kan agera validator av identitet, och på så vis uppväga problemen att veta om t.ex. en politikers meddelanden verkligen har sitt ursprung hos denne, eller är falsifikat. Institutionella krav på politiker eller byråkrater att aktivt engagera sig i kommunikationen ger också en nödvändig demokratisk emfas, som ingen teknologisk lösning i sig kan erbjuda.

Även om många demokratiska målsättningar alltså kunde tillgodoses med de olika teknologierna, så lämnades trots allt ett antal viktiga sådana därhän. Möjligheten att delta i minipopulus, eller remissinstanser (eller ens befolkningsspeglade opinionsundersökningar) verkar t.ex. vara helt bortom de arketypiska teknologiernas möjligheter. Det är klart och tydligt så att det utan bättre möjlighet till autenticitet blir svårt att komma vidare här.

Projekt som på allvar syftar till att inkludera sådana demokratiska möjligheter ställs också på allvar inför problemet att vissa befolkningsgrupper, trots den relativa billigheten och enkelheten att använda modern IT, ändå är satta på undantag. Medan övriga demokratiska komponenter kan användas som komplement till befintliga informationskanaler, är det givetvis omöjligt att använda sig av t.ex. ”e-omröstningar”, som tydligt exkluderar vissa samhällsgrupper, eftersom

det är osannolikt att det finns alternativa kanaler där dessa kan få sina röster hörda. Projekt som syftar till att förbättra åtkomsten för medborgarna t.ex. via ”datortek” och utbildningskampanjer skall i denna belysning ses som nödvändiga ingredienser för att i en framtid kunna realisera denna för tillfället låsta demokratiska potential (Jfr. Grossman: 205 pp).²⁰

Arketyrisk informationsteknologi och empirisk verklighet

Som vi har påpekat är de ovan undersökta informationsteknologierna mer eller mindre arketyrisk för att förenkla analysen, genom att vi slipper ta hänsyn till alla tänkbara varianter. Vi har härigenom skapat en bas, och en grundläggande förståelse av hur teknologierna kan analyseras utifrån ett demokratiskt perspektiv. Detta har dessutom säkerställt ett objektivt inträde i den empiriska fasen, där vi alltså inte fastnar i tankar som uteslutande rör befintliga lösningar i existerande projekt, utan ger en vidare utblick.

När vi så småningom förbereder oss på att studera verkliga projekt måste vi naturligtvis vara redo för den mycket troliga eventualiteten att vi kommer att finna varianter av teknologierna, snarare än de arketyrisk grundmodellerna. Eftersom vi har en stomme att arbeta utifrån bör det vara relativt okomplicerat att lokalisera de identifierande drag som skiljer varianterna från grundmodellerna, och då ge särskild akt på de följer dessa särdrag har vis-à-vis den demokratiska potentialen. Om vi exempelvis finner lösningar som på något sätt söker implementera autentisering, skulle detta förstås ge vida, och ur demokratisk synvinkel synnerligen positiva, återverkningar. Ett omvänt exempel skulle t.ex. vara att låsning av visst offentligt material som förekommer inom ramen för en bbd med lösenord vara någonting negativt.

5

Två län i IT-världen – från teori till empiri

Introduktion

Det är nu dags att koppla den teoretiska diskussionen till en empirisk verklighet. Innan vi närmare undersöker existerande och planlagda IT-projekt i Skåne och Kalmar län, kan det vara på sin plats att blicka ut i världen för att åtminstone få någon känsla av hur utvecklingen ser ut. Det görs absolut inga anspråk på att detta skall ses som en inventering av IT-projekt som kunde vara intressanta att undersöka; det rör sig snarare om valda brottstycken som kan verka illustrativa.

Även om de valda siterna hör till ett subnationellt strata, finns det givetvis stora skillnader om man jämför med den svenska situationen. Exemplet Kalifornien, som flitigt åberopas nedan, är ju t.ex. i storlek och kompetens kanske mer att jämföra med en europeisk nationalstat än med en subnationell region. Icke desto mindre är de sjösatta IT-projekten fullt möjliga att dra lärdom från och jämföra med varandra; liknande teknologier utnyttjas, och informationsflödena mellan väljare och valda är i mångt och mycket jämförbara. Detta gäller i all synnerhet som konstitutionella möjligheter att anordna bindande val och folkomröstningar, som verkligen skiljer sig från den svenska regionala situationen, inte har satt några betydande spår i de undersökta IT-projekten på nätet.

Sökmål

För att inte urvalet av exempel skall bli helt arbiträrt krävs någon slags sökstrategi. Eftersom vi i slutändan är intresserade av subnationella enheters aktiviteter på Internet, verkar det rimligt att söka sig till länder där enskilda regioner av hävd haft både pondus och resurser att utveckla

en politisk identitet som inte domineras av den centrala statsbildningen. Därtill är det lämpligt att välja kandidater vars ekonomiska och teknologiska struktur medger jämförelse med den svenska situationen, vilket i princip begränsar urvalet till OECD-länderna.²¹

En kort utflykt utanför Internet: Projekt Pericles

Vi börjar dock med en avstickare utanför Internet, eftersom ett av de mera namnkunniga demokratiska IT-projekten, som dessutom har avancerade lokaldemokratiska målsättningar tills vidare knappas alls använder sig av den gemensamma infrastruktur som utgör "nätet".

Projekt Pericles, som delvis finansieras av EUs MED-URBS program, har sitt teknologiska hjärta i Atens tekniska universitet, och har utprovats i ett antal franska, cypriotiska och grekiska lokala myndigheter (inklusive Aten självt). Det finns en explicit målsättning att projektet skall kunna fungera även på en regional nivå, men hittills är detta inte genomfört.

Mest iögonfallande är måhända att projektet förutom mer gängse förekommande debattfora (se mer nästa avsnitt) även realiserar en fungerande virtuell röstningsprocess. Eftersom projektet inte använder Internet, är det förstås svårt att dra distinkta teknologiska lärdomar från implementeringen (även om subteknologier som t.ex. "smartcards", som håller reda på valrättigheter för individen är intressanta att följa upp). Det finns dock anledning att använda *Project Pericles*, som referens när man vill undersöka det participativa intresset hos befolkningen för denna typ av lösningar. Sett utifrån den tidigare utarbetade modellen för demokratiopimerade informationsmönster, står det dock omedelbart klart att *Project Pericles*, intar något av en särställning. Förutom att de facto kunna rösta i olika frågor, kan medborgarna i *Pericles* kollektiven (om de kan få e-stöd av tillräckligt många av sina gelikar, dessutom *initiera* motioner som sedan automatiskt slussas fram till en reell beslutssituation. Detta svarar väl mot vårt framförda ideal att medborgaren måste kunna försäkra sig om att hans åsikter verkligen tas i beaktande. Som extra bonus tillförsäkras medborgaren den efterfrågade "meta-demokratiska" rättigheten att kunna påverka IT-projektets innersta natur, eftersom möjligheten att dels kunna initiera motioner,

och sedan rösta om dem, ger väljaren access till samtliga demokratiskt näbara frågor.

En intressant poäng att notera är att utvecklarna av *Project Pericles* låtit sig inspireras av lokala sedvänjor för debatt och nyhetsförmedling när man funderat kring de teknologiska lösningarna. Således använde man t.ex. den vanligt förekommande grekiska vanan att samlas kring tidningsförsäljarnas små kiosker för att diskutera nyheterna med både kända och okända som utgångspunkt när man valde ett system med e-kiosker (som dessutom ofta placerades i direkt anslutning till de traditionella tidningskioskerna), där allmänheten kunde utnyttja *Pericles*. Den främsta lärdomen torde vara att i görligaste mån försöka ansluta nya IT-möjligheter till det politiska samtalets traditionella kanaler. Stora, generiska system måste inte nödvändigtvis leda till god medborgardemokrati, eftersom de kan kännas främmande att använda. Det finns därför anledning att förmoda att den regionala nivån, med sin större närhet till medborgarna, med en genomtänkt förundersökning kan uppnå större demokratisk *effektivitet* än den nationella.

Mer ingående information om *Project Pericles* finns att läsa i Tsagarousianou 1998: 41–59).²²

På Internet

Det i Finland baserade EU-projektet Locregis (<http://www.kuntaliitto.fi/locregis/>) har som målsättning att inventera utbudet av olika regionala och lokala IT-projekt i EU, och presentera dem i en samlad databas. Även om denna på intet vis är komplett, så är den tillräckligt rik för att man skall kunna göra sig en inledande bild av den imponerande mångfalden. I skrivande stund innefattar basen till exempel drygt 250 svenska projekt.²³ Endast tre av dessa,²⁴ har uttalade ”teledemocracy” ambitioner, men en snabb överblick av andra listade projekt ger vid handen att (för det mesta vagt formulerade) demokratiska delmålsättningar trots allt ofta ingår.²⁵

När man så börjar skärskåda relevanta resurser på nätet med de demokratisk-teoretiska okular vi valt, blir man frapperad av bristen på ”demokratisk substans” – inte minst med *Project Pericles* i färskt minne.

De demokratiska formuleringarna i projektbeskrivningarna motsvaras sällan av intressanta lösningar på det praktiska planet – vilket väl är förklaringen till beskrivningarnas vaga ordalag. Det är överlag svårt att hitta annat än rent statisk information om olika politiska partier och deras representanter, men även sådan information är långt ifrån en självklar ingrediens. Istället är det generella välkomstfraser, geografiska, politiska och sociala fakta, samt information om företagande och turism som tycks dominera.

Det är oftast ganska lätt att ta reda på hur en specifik region styrs, och somliga *siter* presenterar de politiska representanterna i viss detalj (se t.ex. Bayerns hemsida, <http://www.landtag-bayern.de/> och Kataloniens motsvarighet: <http://www.gencat.es/parlam/gruframe.htm>), vilket ger en väljare åtminstone *något* att utgå ifrån när han/hon vill reda ut vad han/hon egentligen skall tycka om sin politiska representation (intressant att notera är att t.ex. trossamfund listas). Att försöka komma i kontakt med dem är dock svårare – inga e-post adresser eller telefonnummer presenteras. I detta avseende, liksom i många andra, är den Kaliforniska senatens hemsida helt överlägsen (<http://www.assembly.ca.gov/acs/acsframeset7.htm>). Det finns utförlig information om senatorerna & ”Assemblymen” (som, i motsats till sina Bayeriska kollegor, har (ett flertal) individuellt påverkbara hemsidor (inklusive deras syn på olika lagförslag), och det stora flertalet har utsatta e-post adresser. Det går även att ta reda på extern finansiering, vilket givetvis är intressant för en potentiell väljare att känna till.

Integrerad i den Kaliforniska hemsidesstrukturen är ett självgranskande, kritiskt och säkerligen debattalstrande inslag. Institutionen ”The Joint Legislative Staff Task Force on Government Oversight” har givits en självklar e-plats för sin många gånger fräna kritik, och vem som vill kan ladda ner deras skriftserie för vidare analys (<http://www.assembly.ca.gov/oversight/>). Det går också bra att e-maila förslag etc. direkt till gruppen. Extern kritik förekommer dock inte.

Fulltextversioner av församlingarnas (senatens of House of Representatives) lagförslag, amendments etc. finns också öppet (och enkelt) tillgängliga för alla besökare via en omfattande databas.

En kort not om Landstingsförbundets ”Dialogprojekt”

Den 18/11 1998 sammanträdde ledamöterna inom det av landstingsförbundet initierade *Dialogprojektet*, eller närmare bestämt de ledamöter som ingår i projektets s.k. *demokratigrupp*. Projektet, som planeras löpa fram till och med år 2000, har som undertitel ”[för] ökad delaktighet och förbättrad service genom interaktivitet på nätet”.²⁶ Bland de uttalade syftena med projektet finns bland annat ”[att] inventera de möjligheter som finns att förbättra service och bredda demokratin genom att använda den nya tekniken interaktivt”, och att ”utveckla ett antal goda ”mallar” eller prototyper som många landsting kan använda sig av och på så sätt underlätta för brukarna och minska utvecklingskostnaderna för landstingen”.²⁷ Eftersom detta forum är alldeles nytt har det ännu knappas alls kunnat påverka verksamheten ute ”på fältet” men det förefaller troligt att denna koordinerande insats kommer att kunna generera gynnsamma effekter.

Möjligen kan man ifrågasätta den utstakade livslängden, eftersom arbetet med att inventera och koordinera IT-insatser egentligen aldrig kan sägas vara avslutat, men planen öppnar lyckligtvis för möjligheten att erfarenheterna därefter kan slussas in i ”reguljär verksamhet”.

Skåne

Innan vi tittar närmare på det centrala studieobjektet, Region Skåne, och dess IT-verksamhet, kan det vara värt att åtminstone kasta en blick på den regionala demokratin huvudsakliga samlare av politisk vilja: de politiska partierna. En snabb undersökning av några av de politiska regionalorganisationernas hemsidor ger emellertid inte intryck av att en demokratiutvecklande IT-strategi är något som särskilt prioriteras. Regionens största parti, socialdemokraterna, har i sina ”riktlinjer för att ta in Skåne i det nya seklet” (<http://www.skane.sap.se/prog.htm>) t.ex. ingenting som indikerar att arbete med dessa frågor alls förekommer. På samma vis är det hos Moderaterna, som ju annars brukar anses som ett IT-inriktat parti. Deras regionprogram yttrar ingenting om demokrati

över huvud taget, än mindre IT-stärkt sådan (<http://www.skane.moderat.se/region/index.htm>). Centerpartiets regionprogram, som det presenteras på nätet, är kanske ett talande exempel för den relativa prioriteringen av de nya informationskanalerna; ännu ett gott stycke in i januari 1999 beskrivs det som "Regionprogram för Centerpartiet i Skåne 1998" (<http://www.centerpartiet.se/skane/tycker.htm>). Givetvis betyder inte detta att inga demokratirelaterade IT-diskussioner alls förekommer, men man kan åtminstone anta att dessa frågor knappast blivit helt integrerade i partiernas politik och organisationer, vilket förstås är en förutsättning för att kunna agera verkligt kraftfullt. Det bör också poängteras att de flesta partier (åtminstone via sina centralorganisationer), har integrerat en del tekniska lösningar som enligt våra uppställda "demokratinormer" är gynnsamma, som t.ex. anslagstavlor och andra debattfora. Därmed över till Region Skåne.

Redan inledande samtal med ledande aktörer i regionen indikerar att omvandlingen till en sammanhållen regional aktör begripligt nog varit ganska omtumlande. Denna kollektiva ansträngning har givetvis resulterat i att viss kompetensutveckling varit tvungen att skjutas upp medan de organisatoriska formerna klarnar. Arbetet med olika aspekter av informationsteknologi har prioriterats, och IT-chefen i Region Skåne sitter med i ledningsgruppen.

IT är, som tidigare påpekats, ofta ett vitt och vagt begrepp, och detta speglas inte minst av de diversifierade arbetsuppgifter som åligger IT-chefen. Mängder av IT-initiativ och -projekt löper på den regionala nivån. När detta skrivs pågår en efterlängtd inventering av de olika projekten, men klart är att sjukvårdsrelaterade projekt²⁸ och ansträngningar att förbättra spridning av interninformation (inklusive internt använda ekonomiska system) dominerar. Särskilda resurser har avdelats för att ta hand om det så kallade Y2K-problemet, alltså datorbekymmer som väntas vid millennieskiftet.

Mycket tyder dock på att denna ordning inom några år kommer att vittra sönder. Även om vissa resurser måste tilldelas Y2K även efter 1/1 år 2000, så kommer detta att per definition bli en avtagande utgiftspost med tiden. En del av de stora sjukvårdsrelaterade IT-projekten bör också kunna implementeras i stor skala, med minskande utvecklingskostnader som följd, men här får man trots allt påräkna fortsatta

resurskrav när verksamheten efter hand skall dra nytta av nya informationsmöjligheter. Den största förändringen verkar dock bli en vidare utblick för kommande IT-satsningar, varav många med uttalade demokratiska målsättningar.

Som nämndes ovan pågår just nu mycket av den mer systematiska inventeringen och analysen av IT-sfären. Parallellt med detta arbete sysslar man även med att ta fram en uttalad IT-policy, som skall ge vägledning både för initiativtagare och beslutsfattare. När inventeringen och IT-policyn är färdigställda är det tänkt att en konkret handlingsplan för IT skall sjösättas (förmodligen under första halvåret 1999). I detta tidiga skede är det således svårt, om inte omöjligt, att sia om den organisatoriska lösning som blir följeslagare till den explicita handlingsplanen.

Arbetet med den övergripande IT-policyn ger i detta nu inte heller någon tydlig vägledning – formuleringarna är ännu alltför svepande (man samlar policydiskussionerna under rubrikerna *Öppen och gränslös kommunikation*, *Dialog*, *Samverkan* samt *Effektivitet & förnyelse*), och har en tydlig mark-under-arbete prägning. Det färdiga policydokumentet kommer givetvis att ha konkretiserat diskussionen avsevärt, och väntas ligga färdig någon gång under 1999. Värt att notera är att man varit noga med att kontakta olika utomstående intressenter, t.ex. partier och andra organisationer, för att IT-policyn skall bli så robust som möjligt.

Notabelt är att inga ansatser görs för att i inventeringsarbetet söka infoga lokala IT-projekt, bortsett från samprojekt där den regionala nivån agerar som partner. Här anförs inte minst den förståeliga invändningen att regionen inte vill stövla in på kommunernas område, och kanske få en oönskad storebrorsstämpel som enda tack. Sett i termer av den tidigare uppvisade modellen innebär detta dock risker att värdefulla erfarenheter av informationsteknologiska lösningar på det lokala planet inte fångas upp och bearbetas på det regionala planet.

I de ofta sammanvävda diskussionerna kring IT-policy och IT-handlingsplan ingår, väl att märka, markerade, om sällan preciserade, demokratiska målsättningar. I kontrast till det stora flertalet pågående IT-projekt (se ovan), visar man tydligt intresse för den enskilde medborgaren och informationsflöden som denne kan komma i kontakt med.

Problematiseringen av demokratisering och IT är dock verkligen i sin linda, om ens det, vilket kan verka något förvånande med tanke på hur långt arbetet med IT-policy har kommit. Spännvidden på idéutkast med (uttalade) demokratiska förtecken är bred, men ”spretigheten” är markerad. Det är svårt att hitta mönster om man applicerar den undersökningsmetodologi vi tidigare utarbetat. Snarare rör det sig om ickesystematiserad *brainstorming* om möjliga IT-projekt som på ett eller annat vis kan ”förbättra demokratin”, vare sig det rör sig om att med ”kunskapslyft” bereda möjlighet för beslutsfattare att använda ny informationsteknologi, eller att, á la Göteborg, förse medborgarna med subventionerad tillgång till Internet.

Beaktat de komplicerade arbetsmoment som genomförs, där dessutom många lösningar vid en första anblick kan tyckas regionalt specifika, är öppenheten och intresset för andra regioners IT-verksamhet påfallande. Trenden att var och en sköter sin egen trädgård tycks inte bara vara bruten, utan rent av reverserad – samarbetstendenser är i tydligt ökande. Detsamma gäller lyhördhet för input från både akademiskt håll och från näringslivet. Mycket få skyttegravar för försvar av egna koncept kan skönjas, och en utmaning blir nog att i framtiden lyckas behålla den eftersträvsvärt öppna och mottagliga attityd som råder för stunden.

Möjligen kan reglerna för offentlig upphandling i viss mån verka kontraproduktivt för det höga takets policy; snarare än att förutsättningslöst beakta olika tekniska alternativ utifrån en genomdiskuterad IT-policy, är det lätt att lyssna lite extra till den leverantör man för tillfället arbetar med, och dennes idéer om hur IT-verksamheten kan utvecklas, för att slippa de bekymmer det innebär att byta till andra lösningar. Det behöver således inte alltid bli den teknologiska implementering som bäst motsvarar IT-policy som i slutändan väljs.

Regionförbundet Skåne har börjat bygget av en IT-organisation som förmodligen kommer att kunna hantera många av de kommande IT-relaterade frågorna. Resurser finns avdelade, och beslutsstrukturen gör att eventuella problem kan ventileras direkt inom regionens ledningsgrupp. Att man är i färd att utveckla en bred IT-policy är ytterligare ett tecken på framförhållning. Eftersom man uppvisar en lovvärd lyhördhet inför nya idéer bör detta organisatoriska och idémässiga ramverk som just nu stöps fram kunna komma att innehålla många av de komponenter

som vi efterfrågade i det metodologiska avsnittet. ”Bör” är dock ett viktigt ledord, och de ganska vaga rubriker som agerar vägledning för IT-tänkandet behöver preciseras betydligt om de skall bli operationaliserbara. Detta gäller inte minst den demokratiska dimensionen som uttrycks i generella och svävande ordalag. Den konkreta handlingsplan som väntas under 1999 blir därför av synnerligt intresse.

Regionförbundet Kalmar

För att jämförelsen skall bli komplett är det rimligt att börja med en snabb titt på några av de regionala politiska partiernas hemsidor. Efter att ha beskådat de skånska motsvarigheterna erbjuder de olika siterna inga direkta överraskningar. Om något så verkar de något informationsfattigare, vilket troligen är en funktion av en mindre medlemsbas och därav mindre resurser. Kort kan man konstatera att det precis som i Skåne är svårt att hitta tecken på att IT alls diskuteras utifrån ett demokratiperspektiv.

Inte helt oväntat har Kalmarregionen överlag mindre resurser än Skåne, och detta sätter givetvis spår i vilka realistiska målsättningar man kan ställa upp för IT-utvecklingen, och kanske än mer för hur mycket praktiskt arbete med sådana ting man kan ägna sig åt. Där Skåne har avdelat en specifik IT-chef, åligger diverse andra kommunikationsangelägenheter (väg- och järnvägstrafik t.ex.) den IT-ansvarige i regionförbundet i Kalmar län. Mindre än 20 % av en heltidstjänst ägnas således åt rena IT-utvecklande frågor. Sett i detta ljus måste det genomförda arbetet anses imponerande – säkert i stor utsträckning beroende på att tjänsten innehas av en eldsjäl. På sikt kan det dock bli besvärande att organisationen anpassas efter en enskild persons utomordentliga kompetens, snarare än av de faktiska sakfrågor som måste kunna lösas. Den växande IT-sektorn kommer givetvis efter hand att kräva allt större insatser från regionens sida om inte utvecklingen skall börja släpa efter.

De begränsade ekonomiska ramarna kan kanske i viss utsträckning förklara intresset för samverkan med t.ex. Kalmar Högskola. Ett sådant samprojekt resulterade i den lilla skriften *Strömmar av information* som

lättfattligt sammanfattar den nya teknologin, och hur den rent tekniskt används i länet. Boken är inte minst till för att ”höja kunskapsribban” för politiker och tjänstemän som verkar i länet. Den ofta låga kunskapsnivån upplevs som ett problem som måste lösas för att på allvar komma vidare med IT-utvecklingen.

Distansen mellan den kommunala nivån och den regionala nivån förefaller ganska liten, vilket kanske är en funktion av den överskådliga tjänstemanna- och politikerkår som verkar inom länet. Man känner helt enkelt varandra. Detta förklarar nog varför rädslan att förefalla trampa in med storebrorsstövlar i kommunala angelägenheter (å la fallet Skåne) i stort sett tycks obefintlig. Man träffas tillräckligt ofta och mycket för att kunna utbyta väsentlig information på ett informellt sätt. Utöver dessa möten finns det samordnande *IT-rådet* som innefattar både kommunala och regionala tjänstemän, samt representanter från näringslivet – inte minst IT-företag. Även om kunskaperna om olika pågående IT-projekt alltså har naturliga informationskanaler, så förekommer ingen samlad ansträngning att inventera pågående och planerade IT-relaterade projekt.

Det finns en aktiv medvetenhet om de mycket markerade skillnader som förekommer mellan de olika kommunerna i regionen, och de problem som detta innebär. Kalmar och Oskarshamn har med sina stora befolkningsbaser t.ex. betydligt mer avancerade IT-lösningar än sina mindre grannar, och kan kosta på sig speciell IT-personal. På längre sikt måste dessa olikheter (som med visshet går igen i de flesta landsdelar) innebära en oacceptabel favorisering av stora befolkningscentra – IT blir då ytterligare ett i raden av relativa glesbygdspöblem, snarare än den stora utjämnare som den har potential att bli. Här krävs förmodligen statliga insatser för att nå balans, men det förefaller inte orimligt att anta att den regionala nivån är den som bäst kan operativt realisera ”IT-paket” av produkter och -tjänster som kommunerna kan ansluta sig till, och skraddarsy för de egna invånarnas behov.

De Kalmar-regionala ansträngningarna att utveckla IT-tjänster har i mångt och mycket varit koncentrerade till förbättrande av ”interna” informationskanaler, tillhandahållandet av grundläggande web-information för medborgarna, samt möjliga förbättringar för näringslivet. Samordningen av information om faktiska signalvägar gav t.ex.

omedelbara fördelar. Det visade sig att kommunala tjänstemän på vissa orter inte hade informerats om att infrastrukturen för snabbare datatrafik (t.ex. ISDN) redan fanns utbyggd, och bara väntade på att utnyttjas. Man har också uppmärksammat att det finns betydande vinster att göra om man samordnar offertförfrågningar inom regionen vis-à-vis företag som tillhandahåller IT-produkter och -tjänster.

Visserligen har diskussioner kring ”IT-demokratiska” möjligheter förekommit, men dessa har överlag varit av ganska allmän natur.²⁹ Innan en betydande andel av tjänstemännen och politikerna själva använder de nya kommunikativa möjligheterna är det som redan nämnts svårt att vidareutveckla, eller ens på ett insatt vis planlägga en sådan utveckling. Inte ens inom den ”demokratigrupp” som har till uppgift att fokusera på just utveckling och förbättring av den regionala demokratin så har IT fått en framträdande plats; snarare är det traditionella demokratikanaler som diskuteras.

Under arbetet med att ta fram IT-baserade informationskanaler för tjänstemän och politiker i regionen, uppmärksammades en ofta förekommande ovilja att ta till sig den nya teknologin. T.ex. blev det inledningsvis visst gnissel i maskineriet när man började distribuera vissa dokument elektroniskt, och låta papperskomplementen komma sekundärt. Även om sådant organisatoriskt motstånd nu tycks vara i minskande, är det givetvis en faktor som påverkar möjligheterna att utveckla än mer avancerade e-möjligheter. I motsats till grannlandet Blekinge, så har IT ännu inte förts fram som en naturlig del av den regionala profilen. En sådan medveten profilering kan givetvis luckra upp organisatorisk tröghet, speciellt om den inte bara är en papperstiger, utan t.ex. innefattar regelbundna informationsutbyten mellan inblandade parter, så att man kan se hur tekniken verkligen börjar användas på andra håll än inom den egna organisationen, och alltså inte blir lika närsynt. Tankar att försöka integrera IT i kalmar-regionens profil förekommer, men inga bestämda planer i den riktningen kan ännu skönjas.

Sett utifrån den tidigare utarbetade modellen, så tillhandahålls till övervägande del ett grundläggande informationsutbud via www. Det går att ta reda på intressanta telefonnummer, och i de flesta fall e-postadresser till myndighetsrepresentanter av olika slag. De olika

arbetsområdena förväntas uttryckligen ha information tillgänglig på nätet. Det samlade intrycket är att dessa tjänster överlag inte skiljer sig vare sig positivt eller negativt från motsvarande tjänster på andra håll i landet. IT används i princip som en förlängning av traditionella informationsvägar, och erbjuder liknande information. Väger man in de begränsade personella resurserna som står till buds (och det finns alltså inga planer på att utöka dessa), så lutar intrycket förstås över åt det positiva hållet.

En intressant detalj är att officiell korrespondens från medborgarna, läggs ut på www. Det går alltså att konfirmera att någon verkligen tagit hand om, och då troligen läst, de meddelanden man skickat iväg. Denna tjänst motsvarar väl en viktig aspekt av ”deltagande”, såsom detta presenterades tidigare.

Kontentan blir att regionförbundet Kalmar utifrån sina små ekonomiska och personella resursramar lyckas hålla förvånansvärt jämna steg (och i vissa fall än bättre) med andra landsdelar. Det tycks dock som om långtidsplanering och -utveckling (inte minst av demokratiinriktad sådan) hamnar lite i skymundan av de dagliga problem som måste lösas, och av ”närplanering” av olika projekt. Eftersom sådan hantering givetvis inte kan åsidosättas, måste slutsatsen bli att regionen efter hand måste avdela nya resurser, så att det ena inte måste utesluta det andra. Kompetenta eldsjälarna kan i viss mån uppväga bristande resurser – men inte hur länge som helst.

6

Avslutande diskussion

Att jämföra en teoretisk idealsituation med den empiriska verkligheten kan, oavsett studieobjekt, vara en nedslående uppgift. Aktörerna har sällan de närmast obegränsade resurser som skulle krävas, och de verkar därtill i en komplex miljö som svårligen tillåter optimala beslut eftersom otaliga ”utomliggande” faktorer ständigt griper in i verksamheten. Icke desto mindre är en uppmålad idealsituation fortfarande ett mycket viktigt inslag i besluts miljön – som vägvisare snarare än som realiserbart slutmål.

För IT gäller dessa insikter just nu kanske i än högre grad än för många andra verksamhetsdelar. ”Nätverksverkligheten” är ny, och debatten om vad man från offentlig sida skall göra med den ännu nyare. Eftersom IT överlappar traditionella kompetensgränser utsätts i viss utsträckning själva beslutsstrukturerna för en hård press. Flux och förändring är sällan positiva ingredienser när rationella strategiska beslut skall fattas. Av denna anledning blir mer abstrakta och idealiserande målsättningar också ett än viktigare inslag. Det är givetvis en förhoppning att den teoretiska delen av detta arbete i någon mån skall berika tänkandet kring IT genom att analytiskt behandla relationen till den demokratiska dimensionen.

Den empiriska situationen bekräftade många av de inledande antagandena. Beslutsstrukturer och planläggning av strategisk IT-utveckling har åtminstone hittills kännetecknats av ett visst trevande, och de ekonomiska och personella ramarna har inte alltid utvidgats i tillräcklig omfattning. Regionens roll i IT-strukturen är också ganska svävande. Relationen med den lokala nivån är till exempel oklar, och kompliceras av det faktum att kommunerna skiljer sig markant från varandra vad gäller IT-intresse och –satsningar. Riktigt stora kommuner kan ju ha IT-kompetens och –resurser som är jämförbara eller rent av överträffar den regionala partens motsvarigheter. Vidare är det svårt att konstatera en demokratiskt vinkling på IT-utvecklingen utöver allmänt och vagt formulerade långtidsmålsättningar. Problematisering av

demokratin som sådan och idéer hur IT kan förbättra denna är svåra att finna.

Använder man de tidigare uppställda demokratiska kriterierna står det klart att *kunskap och förståelse* är den faktor som hittills bäst realiserats med de ny informationsteknologierna. Framför allt görs mer material efterhand tillgängligt för den enskilde medborgaren via www. Detta är knappast överraskande eftersom www som informationsteknologi medför en decentraliserade struktur som gynnar enskilda initiativ att publicera material utan att kräva genomgripande organisatoriska förändringar. Fortfarande (och kanske som en följd av den just diskuterade decentraliserade strukturen) är det dock svårt att se tydligt styrande mönster för *vilka* dokument som görs offentliga på detta vis. Organisationen sedd som samlad informationsgivare släpar helt enkelt efter de nya teknologiska möjligheterna. Det skånska arbetet kring ett kommande policydokument är här ett steg i rätt riktning. En allmän oro kan dock vara att en detaljerad och samlad informationspolicy riskerar att hamna på en minsta gemensamma nämnare nivå, och därmed bli ganska återhållsam. Sett utifrån både *kunskap och förståelse* och *representation och ansvarighet* bör ju det utgående informationsflödet vara så brett som möjligt, och policydokument vara *möjliggörande* snarare än hindrande. Det kan vara mer relevant att fråga sig vilken information den enskilde medborgaren absolut *inte* behöver, snarare än vilken han behöver, med grundförutsättningen att material som inte specifikt anses överflödigt också görs tillgängligt.³⁰ Frågor om *representation och ansvarighet* gör det väsentligt att medborgaren inte bara får ”naken” information, utan t.ex. även kan få politikerns och tjänstemäns *tolkningar* av informationen.

Debattarenor (*rationell-kritisk debatt*) förekommer synnerligen sporadiskt på den regionala nivån, medan rikspartierna t.ex. har betydligt mer utvecklade möjligheter. Här finns betydande möjligheter för regionerna att hävda sig med förhållandevis små ekonomiska resurser. Skall lärdomar dras är det kanske just från rikspartiernas BBS:er som haft en motsvarande service tillgänglig under ett antal år. För bästa effekt måste troligen debatten förstärkas med ett mått av *deltagande* som detta tidigare diskuterats. Om medborgarna känner att någon någonstans tar till sig deras argument och tar in dem som underlag för beslut, kommer

också intresset för debatten att öka. Regionen har den fördelen att den är/kan vara en ideal kombination av resurser och närhet till medborgarna. Beslut som påverkar den enskildes vardag är givetvis mer intressanta att debattera och försöka influera än avlägsna, och många gånger både komplexa och abstrakta, centrala sådana.

Av denna diskussion följer förstås att den *lokala* nivån i ännu högre utsträckning borde kunna mobilisera sina invånare till deltagande i den demokratiska processen, och kanske är det här slaget om 2000-talets demokratiska intresse kommer att stå. Inte minst som kompetent partner för den lokala nivån har den regionala nivån mycket att tillföra. Många av de organisatoriska och tekniska lösningar som behövs för att realisera de olika delarna av den ”Demokrati/IT-modell” som presenterades tidigare, är helt enkelt för svåra och och/eller kostsamma för den lokala nivån att ta hand om. Här kan man till exempel tänka sig den regionala nivån som tillhandahållare av en *à la carte* meny av IT-möjligheter som kan nyttjas av lokalnivån. För att detta skall vara realistiskt, måste förstås möjligheterna först byggas ut och användas i den praktiska regionala verksamheten. Den regionala nivån blir med detta synsätt en central strategisk arena för framtidens demokratiska deltagande. Detta innebär givetvis ett ansvar gentemot den lokala nivån, och det tycks närmast orimligt att inte diskutera IT-relaterade policyfrågor i nära samverkan med lokala företrädare. Hand i hand med ett sådant ansvar måste dock följa ökade resurser – resurser som åtminstone delvis måste axlas av den centrala nivån, vars representanter givetvis inte heller i längden kan stå oberörda inför den gradvisa urholkningen av medborgarnas demokratiska intresse och medverkan.

Positivt ute i de två undersökta regionerna är att det uppenbarligen finns många kompetenta och dynamiska krafter som sysslar med IT-frågorna. IT-arbetet företas synbarligen med stor öppenhet och nyfikenhet för externa intryck – egenskaper som naturligtvis är av största vikt när ett så omfattande frågekomplex skall bearbetas analytiskt. Skånes formalisering av arbetet i dels utvecklingen av en IT-policy och därefter en handlingsplan är föredömlig (om inte oumbärlig). Skapandet av ett ”Kalmaritiskt” IT-råd där både regionala, lokala, akademiska och näringslivsrepresentanter kan samlas och utbyta information är också ett inspirerande uppslag, som dessutom raskt kan ge ekonomiska fördelar

för de offentliga uppköparna. Den regionala nivån blir här i egenskap av initiativtagare en naturlig och viktig partner för den lokala nivån snarare än en rival.

Till syvende och sist blir intrycket att den regionala nivåns potential egentligen bara hindras av två faktorer, som visserligen är nog så svåra att komma förbi, nämligen att (våga) bestämma sin egen roll i IT-samhället och att få loss realistiska resurser för att förverkliga den. En absolut förutsättning för all strategisk utveckling av informations- teknologiska lösningar är dock, och detta är ett lämpligt slutord, frikostiga resursramar. Kortsiktigt sparande kan ge mycket besvärande efterverkningar i ett område där det krävs stora resurser bara för att bibehålla status quo, och ännu mycket mer för att bedriva utvecklande verksamhet.

Noter

1 Idén om totalt individualiserad informationsinhämtning har en intressant motsvarighet i Nicholas Negropontes tankar om ”Daily me”, ett conceptualiserat nyhetsmedium som är totalt individanpassat, och medelst ”intelligenta agenter” (= artificiella redaktörer), sorterar nyheterna efter personliga preferenser och intressen. (Fidler: 245-48).

2 Här ligger det nära till hands att komplettera traditionell utvärdering med en variant av Michael Scrivens ganska kontroversiella *mållösa utvärderingsmodell*. Det gäller således att i stor utsträckning förutsättningslöst utvärdera *effekter* – oavsett om dessa är planerade eller oplanerade. En fullständig förståelse av de mångfacetterade verkningarna kan i viss utsträckning *hindras* av kännedom om de uppställda målsättningarna, eftersom detta ”riktar blickarna” mot en speciell skara av effekter (Vedung: 68 p). Denna utvärderingskomplettering behöver inte bli särskilt dyr – den kostnadskrävande avvägningen av olika målsättningar gentemot den förhandenvarande situationen uteblir ju t.ex. helt. Inte heller måste man genomföra kompletteringen särskilt ofta: den bör ju snarast ha rollen av regelbunden tankeställare, så att man inte fastnar i ofördelaktiga tankemönster.

3 T.ex. (synnerligen förenklat) ”Projektet X avser som avser videoutsändningar i realtid, kräver en gemensamt accepterad norm för ”streaming video”, och en genomströmningshastighet om minst 112.000 bps för den genomsnittlige användaren”.

4 Den traditionella kostnads/effektivitetsanalysen (se t.ex. Vedung: 84) kompliceras här av det faktum att den teknologiska basen för beräkning av ”effektiv nytta” är stadd i ständig och mycket snabb omvandling. Det blir därför ovanligt besvärligt att bedöma värdet av många av de teknologiska lösningar man redan realiserat, i relation till den kostnad/nytta som helt nya system skulle ge. En lösning är att snabbt avskrivna informationsteknologi. Det faktum att staten nu i många fall tillåter avskrivning datorutrustning på bara ett år (de ses som korttidsinventarier), eftersom de så snabbt blir omoderna (Pelin: 434), visar också på att denna förståelse redan är väl spridd.

5 Denna institutionaliserande struktur som efterforskas är nära besläktad med de ”institutionella hålrum”, som Sclove hävdar är så påtagliga i moderna demokratier, just vad gäller behövliga utvärderingsprocesser av demokratiskt innehåll, och synergiska och dynamiska effekter av teknologier som inte automatiskt ligger inom samma fält och fokus (Sclove: 216). Utgångspunkten här blir dock inte lika empatisk som för Sclove (som ju redan genom ordvalet ”hålrum” redogjort för sin

slutsats, utan vi kommer förutsättningslöst att undersöka om och i vilken omfattning den behövliga institutionella strukturen realiserats.

6 Något som stödjer denna tes är att intresset för de nya informationsteknologiska möjligheten initialt har dominerats av potentialen att förbättra vad man ofta lite vagt kallar "samhällets informationsförsörjning". IT-propositionen 1995/96:125 betonar sålunda vikten av att vidareutveckla flödena av samhällsinformation från t.ex. regering och riksdag till företag, organisationer och till allmänheten (Ohlin: 8).

7 Betydligt mer djuplodande kriterier för debattens form och forum finns att tillgå. Jürgen Habermas' tankar om den "ideala konversationen" har t.ex. visat sig vara en fruktbar grogrund för teoretiserande kring demokratis kommunikativa inslag (se t.ex. Chambers: 9–11, Sauerberg: 45)).

8 Huruvida deltagandet som företeelse är av instrumentell natur snarare än ett värde i sig är givetvis öppet för diskussion. I detta arbete föredras dock tanken på det politiska deltagandet som ett värde i sig, inte minst för att deltagandet tycks kunna självalstra och förmera det förekommande politiska intresset. Om politikens mål är att, med Jürgen Habermas' lockande vokabulär, nå fram till förnuftiga överenskommelser, blir ju det politiska intresset ett överordnat värde (Elster: 143 pp).

9 I sin bok om IT-stödd direktdemokrati noterar Ian Budge särskilt det svenska politiska systemets omfattande remiss- och konsultationstradition och menar att denna är nyttigt att ta i beaktande för andra demokratiska system. Även om han hävdar att individinsatsen är så pass hög att medborgarna ofta avskräcks från den demokratiska potential som öppnas via deltagande i remiss- och konsultationsförfarandet, och att en mer direkt form av demokratiskt deltagande är vida att föredra, placerar han denna svenska modell betydligt närmare sitt uppmålade demokratiska deltagarideal än övriga (väst-)demokratiers lösningar (Budge: 52–53).

10 Vissa demokratiska tänkare, har delvis lagt filosoferandet om för- och nackdelar med direktdemokratiska processer på is, eftersom den kommunikativa verkligheten (när de skrev), inte verkade lovande för sådant. I denna anda skriver t.ex. Bobbio "As for the referendum, which is the only mechanism of direct democracy which can be applied concretely and effectively in most advanced democracies, this is an extraordinary expedient suited only for extraordinary circumstances. No one can imagine a state that can be governed via continuous appeals to the people: taking into account the approximate number of laws which are drafted in Italy every year, we would have to call a referendum on average once a day. That is unless we take seriously the science-fiction scenario whereby citizens could transmit their vote to an electronic brain just by pressing a button in the comfort of their own homes)" (Bobbio: 54). Det scenario han fann så otroligt att det nästan får ett löjets skimmer när han beskriver det, är nu på gränsen att kunna förverkligas.

11 Termen *transparens* används här i sin svagare betydelse, där det mer rör sig om ett kontinuerligt informationsflöde, där ingenting i den politiska processen medvetet döljs för allmänheten, än en idealiserad ”fullständig” inblick i det politiska arbetets innersta natur. I den allmänna debatten används ofta denna starkare variant, som inte gör halt vid den barriär som någonstans måste finnas när lekmän skall förstå experters arbete (Tsoukas: 835). Efter denna barriär måste transparens/förståelse istället ersättas av en, med Giddens’ ord, icke-reducerbar tillit till professionens integritet (Tsoukas: 834).

12 Inte bara den teknologiska utvecklingen bör vara drivande. Det finns mycket som tyder på att traditionella medier i allt högre utsträckning förenklar, och sensationaliserar nyhetsflödena i en gradvis hårdnande konkurrens om nyhetskonsumenternas svikande intresse. En sådan ”tabloidisering” gör förstås att mediernas roll som länk mellan väljare och valda radikalt förändras (Johansson: 106, Barnett 106 pp, *The Economist* July 4th–10th 1998: 13 & 19–21).

13 Ett av otaliga exempel är LADOK, Lunds universitets databas där studenternas studieresultat (som är offentliga) lagras. Denna databas finns *inte* tillgänglig över Internet, trots att inga tekniska hinder föreligger för detta. Istället måste man vända sig till expeditiionspersonal, som inte sällan uttrycker tveksamhet om man vill ha reda på resultat utöver sina egna. Med en princip att offentligt material skall göras maximalt offentligt hade givetvis denna situation inte förelegat.

14 Kurland & Egan pekar särskilt ut tre ”barriärer” i detta avseende: en kunskapsbarriär, en ekonomisk barriär och slutligen en kulturell barriär. Denna uppdelning är visserligen långt ifrån heltäckande (handikapp får t.ex. ingen naturlig plats), men speciellt diskussionen om den ganska lite omtalade kulturella dimensionen är intressant. Därtill väljer de att operationalisera det demokratiska deltagandet på nätet med tre analyserbara nivåer som de kallar för *access*, *röst* och *dialog*. En viktig poäng är att det inte räcker med att t.ex. ge nya användare tillgång till nya informationskanaler om olika barriärer fortfarande hindrar att de också deltar i informationsflödet som de givits tillträde till. (Kurland & Egan: 391 pp.).

15 Eftersom nya kommunikationsmöjligheter vilka använder den ”internetska” infrastrukturen formligen väller fram i form av olika tillägg, ”plug-ins”, separata applikationsprogram mm. så är det hög tid att ett mer abstrakt tänkande kring de teknologiska möjligheterna vis-à-vis demokratisk potential införs. Ett förslag på just ett sådant abstraherat gränssnitt mellan teknik och samhällsteorier generellt – inte bara demokratiinriktade således – föreligger i arbetsform i ett papper av denna författare. Uppdateringar kring detta finns att hämta via http://www.svet.lu.se/staff/personal_pages/Mikael_sundstrom/resources.html.

16 En mycket omdiskuterad fråga, som dock inte kommer att behandlas vidare i detta arbete, är möjligheten att låta viss information sippra ut i motsatt riktning utan att besökaren på webbplatsen kanske ens vet om det. Viss grundläggande information följer mer eller automatiskt när användaren kopplar upp sig, som t.ex. IP-nummer, browser-version, datorplattform mm. Med hjälp av så kallade *cookies*

som under vissa förutsättningar kan inplanteras på användarens dator, kan betydligt mer komplex information inhämtas. Till exempel kan en *cookie* hålla reda på vilka delar av en web-site användaren gärna besöker vilket skulle kunna användas för att specialutforma den information som kommer användaren till del. I den mån detta utnyttjas har ju också användarens rörelsefrihet i informationshavet begränsats, eftersom han subtielt styrs bort från viss information till förmån för annan. Detta är givetvis både ett etiskt, men också demokratiskt, besvärande inslag – åtminstone om inte denna styrning explicit sanktionerats av användaren (se t.ex. Glass: 140–141).

17 Poster skriver t.ex. om Judith Perrolles habermasianska ansats att: ”Judith Perrolle turns to a Habermasian perspective to look at conversations on bulletin boards and finds that the conditions of the ideal speech situation do not apply. She contends that these conversations are ‘distorted’ by a level of machine control: here validity ‘claims of meaningfulness, truth, sincerity and appropriateness appear to be physical or logical characteristics of the machine rather than the outcome of human negotiation’...” (Poster: 220).

18 Det förekommer, särskilt inom lingvistiska kretsar, utmaningar mot den traditionella triaden monolog/dialog/diskussion (plus text), som uppenbarligen fått nytt bränsle av de nätbaserade kommunikationsformerna. Sausseures och Derridas (med fleras) idéer om ”symboltransferering”, snarare än språk (talakter) som basen för kommunikation, ges med de nya kommunikativa formerna (kanske framför allt just chat), en tydligare avskiljning från den traditionella hållningen. Gary Shank föreslår sålunda termen *multilog* som förklarande term för det särpräglade mönster som karakteriserar chat, dvs. där ingen måste vänta på sin tur att förmedla information, utan alla är fria att bifoga sina synpunkter när de finner önskvärt, men där också den interna koherensen i ”samtalet” styckas sönder eftersom inläggen inte blir sekventiellt styrda av någon enda variabel. (Shank: 3 pp). Se även Kurland & Egans diskussion om ”jagets regenerering” i förhållande till ny informationsteknologi (Kurland & Egan: 388 pp).

19 Yahoos chat-sektion är ett föredömligt exempel. Man erbjuder dels en stor samling öppna diskussionsrum, dels möjligheten att skapa privata sfärer för särskilda grupper, men också då och då särskilda rum där olika kändisar etc. dyker upp för att ”chatta”. Tiderna för de senare annonseras ut i god tid så att intressenter kan förbereda sig för att delta. (<http://chat.yahoo.com>). Ett svenskt lokalpolitiskt exempel är Lomma kommuns fritidsnämndspolitikers utfästelse att finnas till hands på bestämda tider för just chat om relaterade frågor (Arbetet 26/9 1998, s. 11).

20 Det hittills mest omfattande svenska exemplet är kanske Göteborgs erbjudande till kommunens invånarna att erhålla ett gratis tvåårigt abonnemang på Internet. Bland de angivna skälen för denna frikostighet förekommer just oro för den markerade klass- och könsskiktning som karakteriserar användningen av de nya informationsteknologierna (Ibid.).

21 Givetvis har inte offentliga myndigheter monopoliserat tillverkningen av projekt med IT-demokratiserande förtecken, även om det är sådana som mest intresserar oss i denna undersökning. Ett exempel är *Democracy Experience* (<http://www.democracy-experience.org>), som drivs av organisationen Campaign for Open Politics in Europe, med stöd av både EU-parlamentet och Kommissionen, och som har som mål att understödja demokratisk participation via WWW. De i skrivande stund blygsamma besöksiffror som redovisas på projektets hemsida stödjer dock måhända tesen att det är ganska svårt att slå sig in i ringen utifrån, och att intresserade människor i första hand söker sig till e-versionerna av mer bekanta demokratiska miljöer.

22 Mycket lite information finns tillgängligt på Internet om projektet, men ett dokument om hur projektet lyckades/misslyckades i samband med introduktionen i Namur, Frankrike finns att läsa på: <http://www.info.fundp.ac.be/~bvb/Namur.html>.

23 Av de listade projekten var 6 kalmaritiska, och 22 skånska.

24 Dalarnas projekt ”IT i Demokratins tjänst - ur Landstinget Dalarnas perspektiv”, <http://194.23.73.100/beskr.htm> (981108), och Hallin, samt...; Norrbottens projekt ”Medborgarkontoret” (bruten/obsolet länk, men lite sökande ger hemsidan <http://www.itnorrbotten.se/projekt/medborgar/index.html>) samt Jämtlands ”IT Forum for the Youth in the County of Jämtland”, som märkvärdigt nog inte har någon listad URL alls).

25 Till exempel hittar man på framträdande plats bland *IT-Blekinges* målsättningar med den nya informationsteknologin att denna skall ”ge möjligheter för regionens alla invånare att delta och influera den demokratiska processen” (<http://www.itblekinge.se/itblek/engwebbn/dokument/iteng.htm> engelskt dokument, författarens översättning). På en särskild underavdelning som handlar just om ”Demokrati och samhälls-service” (<http://www.itblekinge.se/itblek/organisa/del prog.htm#e>) framkommer att man önskar ”[stärka] demokratin med hjälp av IT – genom att förbättra och utveckla dialogen mellan politiker och allmänhet” (ibid.).

26 <http://www.lf.se/ia/download/Dialogprojektsplan.doc>

27 Ibid.

28 Att denna sektor är ganska allmänt dominerande även utanför de här studerade regionerna kan man även konstatera vid en snabb kontroll i Locregis' databas (<http://www.kuntaliitto.fi/locregis/>).

29 Intressant att notera i detta sammanhang är till exempel att de nya kommunikationsteknologiernas eventuella demokratiska potential inte alls nämns i *Strömmar av information*, vars kapitel VI behandlar ”IT-strategi för Kalmar län” (Johansson: 77).

30 I Norrbotten har man just i skrivande stund anammat en sådan princip (Dialogprojektet möte 26/1).

Källor

Litteratur

- Abrahamsson, Kenneth. Att göra samhället synligt – några tankar om den moderna medborgarkunskapens villkor, i Omdal, Helge (red.), *Informationskloftene og demokratiet*. 1988, Uni-versitetsforlaget AS, Stavanger.
- Agevall, Lena, Idlinge, Björn, Johannesson, Conny, Ring, Hans. *Demokratins mångfald*. 1998, Studentlitteratur, Lund.
- Arbetet 26/9 1998
- Arvidsson, Claes (red.). *Demokratins utmaning. Politikens gränser och det civila samhällets möjligheter*. 1996, Ekerlids förlag, Falun
- Barnett, Steven New Media, Old Problems New Technology and the Political Process. *European Journal of Communication*. Vol 12(2) 1997, Sage, London.
- Birch, Anthony H. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. 1993, Routledge, London.
- Bohlin, Alf. *Offentlighetsprincipen*. 1992, Juristförlaget, Stockholm.
- Bobbio, Norberto. *The Future of Democracy*. 1987, Polity Press, Oxford.
- Friedrich, Carl J. & Brzezinski, Zbigniew K. *Totalitarian Dictatorship & Autocracy*. 2:a upplagan. 1965, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Budge, Ian. *The New Challenge of Direct Democracy*. 1996, Polity Press, Cambridge.
- Chambers, Simone. *Reasonable Democracy*. Jürgen Habermas and the Politics of Discourse. 1996, Cornell University Press, Ithaca.
- Dahl, Robert A. *Democracy and its Critics*. 1989, Yale University Press, London.
- Elster, Jon. Marknaden och torget: tre slags politisk teori, i *Idéer om Demokrati*. 1992, Tidens förlag, Stockholm.

- Dryzek, John S. *Democracy in Capitalist Times*. 1996, Oxford University Press, Oxford.
- Ejvegård, Rolf. *Vad är demokrati?* 1991, Ordfronts förlag, Stockholm.
- Elofsson, Kristina & Rindefjäll, Kristina. *Flernivådemokrati – en teoretisk såväl som praktisk utmaning*. 1998, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, Lund.
- Fidler, Roger. *Mediamorphosis. Understanding New Media*. 1997, Sage, London.
- Fishkin, James S. *Democracy and Deliberation. New Directions for Democratic Reform*. 1991, Yale University Press, New Haven.
- Gallagher, Michael & Uleri, Pier Vincenzo (red.). *The Referendum Experience in Europe*. 1996, MacMillan Press Ltd, London.
- Glass, Andrew J. *On-line Elections. The Internet's Impact on the Political Process*. Press/Politics 1996:1.
- Goodin, Robert E. & Pettit, Philip (red.). *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*. 1997, Blackwell Publishers Ltd, Oxford
- Grossman, L. *The Electronic Republic*. 1995, Penguin Books Ltd, New York.
- Gölstam, Algot. *Frihet, jämlikhet, demokrati*. 1995, Acta Universatis Upsaliensis, Uppsala.
- Habermas, Jürgen. The Public Sphere, i Goodin, Robert E. & Pettit, Philip (red.). *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*. 1997, Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
- Hallin, Dan. *IT i demokratins tjänst. Elektronisk demokrati (ED) ur Landstinget Dalarnas perspektiv*. Remissupplaga 2.1997, Landstinget Dalarna.
- Hemer, Oscar & Nilsson, Jan Olof. *ITransformation. Kulturen i den virtuella staden*. 1998, Aegis, Lund.
- Hylland Eriksen, Thomas. Nätets demokratiska revolution, i Hemer, Oscar & Nilsson, Jan Olof *iTransformation Kulturen i den virtuella staden*. 1998, Aegis, Lund.
- Held, David. *Models of Democracy*. 1996, Polity Press, Cambridge.
- Idéer om Demokrati*. 1992, Tidens förlag, Stockholm.
- Johansson, Björn Axel. *Strömmar av information. Rapport om IT och Kalmar län, dess invånare, näringsliv och infrastruktur*. 1998, Regionförbundet i Kalmar län, Kalmar.

- Johansson, Sofia. Frihet, jämlikhet, IT-skap, i Arvidsson, Claes. (red.). *Demokratins utmaning. Politikens gränser och det civila samhällets möjligheter*. 1996, Ekerlids förlag, Falun.
- Kurland, Nancy B. & Egan, Terri D. Engendering Democratic Participation via the Net: Access, Voice and Dialogue. *The Information Society*. 1996:4.
- Lakoff, Sanford. *Democracy. History, Theory, Practice*. 1996, Westview Press, Boulder.
- Loader, Brian D. (red.). *The Governance of Cyberspace. Politics, Technology and Global Restructuring*. 1997, Routledge, London.
- Lundquist, Lennart. *Demokratins väktare*. 1998, Studentlitteratur, Lund.
- McQuail, Denis. *Media Performance. Mass Communication and the Public Interest*. 1992, Sage, London.
- McQuail, Denis. *Communication Theory*. 1994, Sage, London.
- Ohlin, Tomas. *Samhällsdialogen. Kontakter mellan medborgare och samhälle – Nya former av demokratiskt deltagande*. KFB-rapport 1998:6, Stockholm.
- Omdal, Helge (red.). *Informasjonskløftene og demokratiet*. 1988, Universitetsforlaget AS, Stavanger.
- Pelin, Lars. *Svensk intern- och internationell skatterätt*. Andra omarbetade upplagan. 1997, Palmkrons bokförlag, Lund.
- Poster, Mark. Cyberdemokrati – Internet och det postmoderna subjektet, i Hemer, Oscar & Nilsson, Jan Olof. *i Transformation Kulturen i den virtuella staden*. 1998, Aegis, Lund.
- Plamenatz, John. *Democracy and Illusion. An Examination of Certain Aspects of Modern Democratic Theory*. 1973, Longman Group Ltd., London.
- Politiker och deras datoranvändande – en intervjuundersökning*. 1998, Landstingsförbundet, Stockholm.
- Raab, Charles D. Privacy, Democracy, Information, i Loader, Brian D. (red.). *The Governance of Cyberspace. Politics, Technology and Global Restructuring*. 1997, Routledge, London.
- Rawls, John. *A Theory of Justice*. 1973, Oxford University Press, Oxford.
- Sauerberg, Steen. Demokrati og informationskløfter, i Omdal, Helge. (red.). *Informasjonskløftene og demokratiet*. 1988, Universitetsforlaget AS, Stavanger.

- Sclove, Richard E. *Democracy and Technology*. 1995, The Guilford Press, New York.
- Shank, Gary. Abductive Multiloguing: the Semiotic Dynamics of Navigating the Net., *Arachnet Electronic Journal on Virtual Culture* v1n01 (March 22, 1993),
URL = <ftp://ftp.lib.ncsu.edu/pub/stacks/aejvc/aejvc-v1n01-shank-abductive>
- SOU 1997:56 *Folkomröstningar och parlamentarism*.
- SOU 1998:19 *IT och Regional utveckling*.
- Sussman, G. *Communication, Technology, and Politics in the Information Age*. 1997, Sage, London.
- The Economist* July 4th – 10th 1998
- Tsagarousianou, R. 1998. Back to the future of democracy? New technologies, civic networks and direct democracy in Greece, i Tsagarousianou, R., Tambini, D. & Bryan, C. (red.), *Cyberdemocracy Technology, cities and civic networks*. Routledge, London.
- Tsagarousianou, R., Tambini, D. & Bryan, C. (red.). *Cyberdemocracy Technology, cities and civic networks*. Routledge, London.
- Tsoukas, Haridimos. *The Tyranny of Light. The temptations and the paradoxes of the information society*. Futures. 1997:9, Pergamon, London.
- Vedung, Evert. *Utvärdering i politik och förvaltning*. 1998, Studentlitteratur, Lund.
- Wallace, J. & Mangan, M. 1997. *Sex, Laws and Cyberspace*. Henry Holt & Co. Inc. New York.
- Waskul, D. & Douglass, M. 1997. The Emergence of Self in On-Line Chat, i *The Information Society*. 1997:4.
- Zolo, D. *Democracy and Complexity – a Realist Approach*. 1992, Polity Press, Cambridge.

URL:er (samtliga kontrollerade senast 990115)

Arbetarepartiet socialdemokraterna i Skånes riktlinjer för att ta in Skåne i det nya seklet,

<http://www.skane.sap.se/prog.htm>

Arbetarepartiet i Kalmar läns hemsida, <http://www.socialdemokraterna.nu/>

Bayerns hemsida, <http://www.landtag-bayern.de/>

Campaign for Open Politics in Europe <http://www.democracy-experience.org/>

Centerpartiet i Skånes regionprogram för Skåne, <http://www.centerpartiet.se/skane/tycker.htm>

Dialogprojektets projektplan, <http://www.lf.se/ia/download/Dialog-projektplan.doc>

Internet i landstingen (enkät), <http://www.lf.se/ia/download/interneti-landstingen.doc>

IT-Blekinge, <http://www.itblekinge.se/itblek/engwebbn/dokument/iteng.htm>

IT i Demokratins tjänst – ur Landstinget Dalarnas perspektiv, <http://194.23.73.100/beskr.htm>

The Joint Legislative Staff Task Force on Government Oversight, (Kalifornien) <http://www.assembly.ca.gov/oversight/>

Kaliforniska senaten, <http://www.assembly.ca.gov/acs/acsframeset7.htm>

Kataloniens hemsida, <http://www.gencat.es/parlam/gruframe.htm>

Locregis, <http://www.kuntaliitto.fi/locregis/>

Länstyrelsen, Kalmar län, <http://www.h.lst.se/>

Medborgarkontoret (Norrbotten), <http://www.itnorrbotten.se/projekt/medborgar/index.html>

Mikael Sundström, resurssida, http://www.svet.lu.se/staff/personal_pages/Mikael_sundstrom/resources.html

Moderata samlingspartiet i Skånes regionprogram för Skåne, <http://www.skane.moderat.se/region/index.htm>

Moderata samlingspartiet i Kalmar läns hemsida, <http://www.kalmarlan.moderat.se>

University of Namurs sida om Project Pericles, <http://www.info.fundp.ac.be/~bvb/Namur.html>

Region Skånes hemsida, <http://www.skane.se/index1.html>

Regionförbundet i Kalmar läns hemsida, <http://www.kalmar.regionforbund.se/>

Skåne och Kalmar. Regionalisering och flernivådemokrati (resurssida), http://www.svet.lu.se/Projekt/Regionprojektet/O-m_projektet.html

Yahoo (chat-sektionen), <http://chat.yahoo.com>

Intervjuer & muntliga källor

Per Brange, IT-chef, Region Skåne.

Anita Nyberg, Infomaster, region Skåne.

Helena Erfrenius, Kommunikationskoordinator, Region Kalmar.

Åse Nilsson, Profileringskoordinator, region Kalmar.

Dialogprojektet. Möte 26/1 1999.

